బాల రామాయణము

Sl. no. 108.

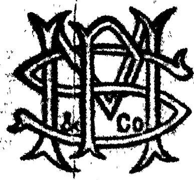

Bala Ramayanam.

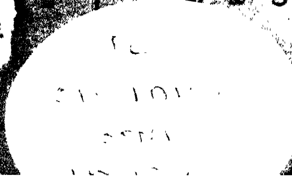
బాల రామాయణము.

గ్రంథకర్త

వాసుదేవ ఆర్. హాసబ్నిక్

 రూ అ 0-6-0.

Bala Ramayanamu

బాలరామాయణము.

ఇది

వాసుదేవ ఆర్. హసబ్నీసుగారిచే

Vasudeva R. Hasabnis

రచియింపబడి.

బళ్ళారి

యం. [illegible] శర్మ అండ్ కంపెనీవారిచే

M. [illegible]

స్వకీయ

కామేశ్వరీ ముద్రాలయమున

ముద్రించి ప్రకటింపబడినది.

1915.

శ్రీ

పీఠిక.

నే నీనడుమ "బాలభారత" మనుపేర మహాభారత చరిత్రమంతయుఁ దేటతెనుగున వచనమున వ్రాసియుంటిని. అయ్యది ముద్రితమై కొంతకాలమయ్యెను. దానిఁ బఠించిన యనేక విద్యార్థులు లీచిన్నపొత్తమును బొగడి, యియ్యది ప్రత్యాంధ్ర బాలబాలికలకు మిక్కిలి యుపయోగకారికాఁజాలు నని యభిప్రాయమిచ్చిరి. విద్యాశాఖాధికారులు కొందఱు సైతము దీనినిఁ బ్రాథమిక విద్యాశాలలలోఁ బఠనీయగ్రంథముగ నెన్నుకొనియున్నారు. ఈచిన్నపొత్త మందఱిప్రీతికిఁ బాత్రమయి యుండుటయె నన్ను "బాలరామాయణము" వ్రాయఁ బురికొల్పినది.

రామాయణ చరిత్రమును బాలబాలికలకుఁ దెలియు రీతిని వచనమునఁ గ్లుప్తముగ వ్రాసి నేఁటికిఁ బ్రచురించియున్నాను. సంస్కృతమునను నాంధ్రమునను నీభారతరామాయణములు కలవు; కాని, యయ్యవి పండితులకే కాని పామరజనులకును బాలబాలికలకును దెలియుట కష్టమయియుంటచే, నేనా చరిత్రములనీరీతి వ్రాసితి. ముఖ్యముగా నీచరిత్రములు బాలబాలికలకుపయుక్తముగా నుండవలయుననుటయే నాముఖ్యోద్దేశమగుటంజేసి వీనికి "బాలభారతము" "బాలరామాయ

ణము" అనియుఁ బేరులిడితిని. ఆపేరులు సార్థకమగుగాక! అని పరమేశ్వరుని బ్రార్థించుచున్నాఁడను.

"బాలభారతముఁ" బరికించిన మహామహులనేకు లొసఁగిన సదభిప్రాయములీపత్త్రమున నిముడ్చియున్నాము.

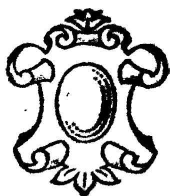
"బాలభారతము" వలెనే యీ "బాలరామాయణము" సైతమావిద్యార్థికుల సదభిప్రాయములకుఁ బాత్రమగుగాక! అనికోరుచున్నాను.

విద్యాశాఖాధికారు లీచిన్నపత్త్రములనుఁ బ్రాథమిక విద్యాశాలలలోఁ బఠనీయగ్రంథముగ నియమించి నన్నుఁ గృతార్థునింజేయుదురుగాక! అని ప్రార్థించుచున్నాను.

మాతాపితరులెల్లరు నీపత్త్రములఁ దమబాలబాలికలచేఁ జదివించి వారిని నీతిపరులనుగాఁ జేయుదురుగాక!

గుంటూరు
22-7-1915.

ఇట్లు, విద్వజ్జనవిధేయుఁడు,
గ్రంథకర్త.

శ్రీ

—* బాలరామాయణము. *—

పిల్లలారా! రామాయణములోని కథలన్నిటిని మీకు కొన్నిమాటలలో చెప్పవలెనని యెంచియున్నాను. దానిని మీరు శ్రద్ధతో విని, యందలి ముఖ్యాంశములను నేర్చుకొని, దైవభక్తులై, పెద్దలయెడ భక్తితోను, అణకువతోడను, ప్రవర్తించి శ్రీరామచంద్రునివలె మీరును కీర్తిమంతులై, సుఖము, ఐశ్వర్యముబొంది, లోకమునకుపకారము చేయుచు మనుదురుగాక!

రామాయణకథను ప్రారంభించుటకుముందు కొన్ని విషయములు మీకు చెప్పవలసియున్నవి. అవియు ముఖ్యములైనవియె. వినుడు.

రామాయణము సంస్కృతభాషలోగల యుత్తమోత్తమములైన గ్రంథములలో ఒక్కటిగాను వెలయుచున్నది. ఈ రామాయణము సంస్కృతములో శ్రీవాల్మీకిమహర్షిలు విరచించిరి. "రామాయణము" అనగా శ్రీరామునిపుట్టుక మొదలుకొని కొనవరకు జరిగిన చరిత్రము ను వ్రాయబడియున్న గ్రంథము. ఈ రాముడెవ్వడు? మీకు తెలియునా?

పూర్వ మయోధ్యానగరమున దశరథుడను రాజు పాలించుచుండెను. అతని పెద్దకుమారుడు రాముడు. ఈతడు గొప్పవీరుడు. దుష్టులగు రాక్షసులనేకులనుజంపి, సాధు జనులను దుష్టులబాధనుండి తప్పించెను. ఈతనికథయే మీకిప్పుడు చెప్పబోవుచున్నాను. ఈకథకే రామాయణము అని పేరు. ఈ గ్రంథములో ఏడుప్రకరణములున్నవి. ఈ ప్రకరణములకు కాండములు అని పేరు. అవియేవనగా (1) ఆది కాండము, లేక బాలకాండము; (2) అయోధ్యాకాండము; (3) అరణ్యకాండము; (4) కిష్కింధాకాండము; (5) సుందర కాండము; (6) యుద్ధకాండము; (7) ఉత్తరకాండము; ఈ కాండములకు పేరులు ఆయాప్రకరణములలో చెప్పబడియుండు కథలను అనుసరించిపెట్టబడినవి. ఇంక ఒక్కొక్క ప్రకరణములోను చెప్పబడియున్నకథను చెప్పెదను, శ్రద్ధతో వినుము.

1. బాలకాండము.

(ఈ కాండములో శ్రీరామునిపుట్టుకయు, అతని చిన్నతనపు చేష్టలును మొదలగునవి వర్ణింపబడియున్నందున ఈ కాండమునకు "బాలకాండము" అని పేరుపెట్టబడియున్నది. అదిగాక ఇదియే చరిత్రమునకు ప్రారంభమగుటవలన ఈ కాండమునకు "ఆదికాండము" అను పేరుకూడకలదు.)

సరయూనదీతీరమున అయోధ్యానగరమను చక్కని పట్టణముకలదు. అనేకసంవత్సరములకు పూర్వమాపురమునకు ఇక్ష్వాకుడను రాజు రాజైయుండెను. అతడు చాల గొప్పవాడు. ఈతనియనంతరము అయోధ్యానగరమును పాలించిన యీతనివంశమునపుట్టిన రాజులకు ఇక్ష్వాకుకుల రాజులని పేరు. ఈప్రసిద్ధమయిన ఇక్ష్వాకువంశమున దిలీ మహారాజు, అజమహారాజు, దశరథమహారాజు, అనిపేరులు గల గొప్పరాజులవలె, పరాక్రమవంతులును, ప్రజలనుబాగుగ పాలించువారునునైన అనేకమహారాజులుదయించిరి. ఇప్పుడీకాలమున (అనగా ఈరామాయణకాలమున) దశరథమహారాజు రాజ్యభారమునువహించి, ప్రజలను తనకన్నబిడ్డలవలె భావించి, వారిసౌఖ్యమునె తనసుఖముగనెంచి, అన్నివిధములను న్యాయమార్గమును అవలంబించి, పాలించుచుండెను. అతని కన్నిసంపద లుండెను, గాని పుత్రసంపదయొక్కటే తక్కువ. లోకములోని వారందరును అన్ని విషయముల యందును సౌఖ్యముగ ఉండరుగదా! ఏదోఒక్కటి కొఱతగా ఉండును. అట్లనే ఈ దశరథమహారాజునకు అన్నివైభవములుండినను పుత్రవైభవముమాత్రము లేదు. అతనిని బిడ్డలు లేని విచారము బాధించుచుండెను. ఆయనకు కౌసల్య, కైకయి, సుమిత్ర అని ముగ్గురు భార్యలుండిరి. ముగ్గురికిని సంతానములేదు. కావున దశరథమహారాజు పుత్రులకొరకై

ఎన్నియో యజ్ఞములును, దేవపూజలును, సంతర్పణములును, మరియును అనేకవిధములగు పుణ్యకార్యములును చేసెను. పరమేశ్వరుని కృపవలన కౌసల్యకు రాముడును, కైకయికి భరతుడును, సుమిత్రకు లక్ష్మణుడును, శత్రుఘ్నుడును జన్మించిరి. శ్రీరాముడు చైత్రశుద్ధనవమినాడు పుట్టెను. కావుననె నప్పటికిని చైత్రశుద్ధనవమికి శ్రీరామనవమి అని పేరుపెట్టి ప్రతిసంవత్సరమును ప్రతివారును శ్రీరామ జననోత్సవముచేసి యానందించుచును, శ్రీరామునియెడ తమకుగలభక్తిని విశదపఱచుచున్నారు. ఈ నలుగురుపిల్లలలోను శ్రీరాముడు పెద్దవాడు. దశరథమహారాజుకు పిల్లలుపుట్టినందుకు ప్రజలందఱును మిక్కిలి సంతోషించిరి. బ్రాహ్మణులకు గోదానము, భూదానము, సువర్ణదానము, మొదలుగాగల దానములనేకములు మహారాజుచేసెను. ఈపిల్లలు నలువురును దినదినము పెరుగుచును, తల్లిదండ్రులను సంతోషపెట్టుచునుండుచుండిరి.

విద్యాభ్యాసము.

పిల్లలెల్లరు మెల్లమెల్లగ పెద్దవారలై, తప్పటడుగులు పెట్టుచు, వచ్చియురాని ముద్దులమాటలాడసాగిరి. అన్నతమ్ములు నలువురు నొక్కచోటనెకూడి ముచ్చటగ ఆడుకొను

చుందురు. ఒక్కచోటనె భోజనము సేయుదురు. ఒక్కచోటనె పరుండుదురు. ఒక్కనిముసమైనను ఒండొరులను విడిచియుండలేరు. మిక్కిలి మైత్రితో మెలగుచుండిరి. వీరందఱు నింతస్నేహముతో ఉండుటనుజూచి తల్లితండ్రులును, తక్కిన పరిచారకులును, ఇతరజనులును, ఆనందసాగరమున మునుగుచుండిరి. వీరందఱును ఇంతస్నేహముగ ఉండినను రామునిపై లక్ష్మణునకును, భరతునిపై శత్రుఘ్నునకును, మిక్కిలిప్రేమయు భక్తియు కుదిరియుండెను. అందువలననె ఎవరైన నిరువురు చాలాస్నేహముగా ఉండిన రామలక్ష్మణులవలె ఉన్నారు అని మనము అనుచున్నాము. భరతశత్రుఘ్నులును అట్టివారే. వీరందఱును చిన్నప్పటినుండియు మిక్కిలి అణకువకలిగి, తల్లితండ్రుల యాజ్ఞలమేరకు ప్రవర్తించుచుందురు. పెద్దవారియెడ భక్తియు, చిన్నవారియెడ ప్రేమయు, గలిగియుండెదరు. వీరికి [illegible]నవయేట విద్యాభ్యాసము చేయింపవలెనని వారిని కులగురువగు వసిష్ఠులయొద్ద విడిచిరి. గురువు వీరికి వ్రాయుటకును చదువుటకును మొదట నేర్పి, మెల్లమెల్లగ సకలశాస్త్రములును నేర్పెను. ఈదేవిధముగ ప్రతిదినమును దేహపరిశ్రమచేయుట, గుఱ్ఱపుసవారిచేయుట, గురిచూచి బాణములు సంధించుట, మొదలగు అనేకవిద్యలును నేర్చుకొనిరి. బుద్ధికేవిధముగా విద్యలనేర్పించుచుండెనో ఆవిధముగానె శరీరమునకుగూడ పరిశ్రమ నేర్పినందున ఈ రాజపుత్రులు విద్యా

వంతులును, చురుకుదనముకలవారును అయిరి. మఱియు ధైర్యవంతులును, దేహపుష్టికలవారునునైన క్షత్రియులకు ఆవశ్యకమగు యుద్ధకళలయందును వారు నేర్పరులైరి. గురువుగారియెడ వీరు భక్తివిశ్వాసములుకలిగి, వారు చెప్పినట్లు ప్రవర్తించుచుండినందువలననె వీరికన్ని విద్యలును శీఘ్రములోనే పట్టుబడి వీరు విద్యావంతులైరి. కావున, పిల్లలారా! మీరును మీగురువులవారు చెప్పినట్లు ప్రవర్తించుచు, వారు చెప్పిన పాఠములను శ్రద్ధతో విని, ఇంటికిపోయిన పిదప ఆపాఠములను మరల చదువుకొని, గురువుగారికి ఒప్పగించి, ఈ రామలక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులవలె ఒక్కరిపైనొక్కరు ప్రీతిగలిగి ప్రవర్తించినయెడల మీరును వారివలెనె విద్యావంతులై, బుద్ధిమంతులై, కీర్తిమంతులౌదురు.

విశ్వామిత్రుడు వచ్చుట.

తనకొడుకులు విద్యావంతులౌట గని దశరథమహారాజు సంతోషమనుసాగరమున మునుగుచుండెను. పుత్రులపై తనకు మునుపున్న ప్రేమకన్నను ఇప్పుడు ఎక్కువప్రేమ పుట్టెను. ఇట్లుండగా ఒక్కనాఁడు అకస్మికముగా విశ్వామిత్రుడను ఋషీశ్వరుడు దశరథుని సభకువచ్చెను. దశరథుడా వచ్చినమునిని సన్మానించి, కూర్చుండబెట్టి, చేతులు జోడించుకొని "దేవా! తమకు నాచేకావలసిన కార్యమేదియో

యొసంగెదను" అని వినయముతో ప్రార్థించెను. అందునకు విశ్వామిత్రుడు "రాజా! నేను యజ్ఞముచేయుటకు మొదలుపెట్టియున్నాను. ఆయజ్ఞమును పూర్తికానీయక దుష్టులగు రాక్షసులు మధ్యమధ్య విఘ్నములుకల్పించి, యనేకవిధములుగ బాధించుచున్నారు. యజ్ఞయాగము సంరక్షణసేయుట రాజధర్మముకాదా? కావున, ఆరాక్షసులబారినుండి మమ్మురక్షించుటకును, యజ్ఞమును పూర్తిగాజేయుటకు విఘ్నములు కలుగకుండునట్లు చేయుటకును, సకలశస్త్రాస్త్ర విద్యాకుశలులును, యుద్ధకళాప్రవీణులును అయిన రామలక్ష్మణులను మీ యిరువురిపుత్రులను నాతో బంపెదరని నమ్మి ఇటువచ్చినాను. ఇదియేనాకోరిక." అని వచించెను. ఈమాటలువినగానె రాజునకు మిక్కిలి విచారముకలిగెను. లేకలేక కలిగినపుత్రులను ఇప్పుడుపంపవలెగదా! అందునను, దుష్టులగు రాక్షసులెక్కడ, సుకుమారులగు నాకుమారులెక్కడ! విశ్వామిత్రునంతటివానినే లెక్కసేయక బాధించు ఆ రక్కసులు పసిబాలురగు రామలక్ష్మణులకు వెఱతురా? ఈ చిన్నకూనలాము మహాబలుల నెదిరించి ధైర్యపడరా? ఆ నిశాచరు లీ పిల్లలను ఒక్కగ్రుక్కను మ్రింగివేయరా? అప్పుడు బిడ్డలు కలిగియు పుత్రోత్సవము లేకపోవుగదా! అయ్యో! ఇప్పుడేమిచేయవచ్చును? నాకన్నబిడ్డలు నాకన్నులయెదుట లేకున్న నేనెట్లుండుదును? కన్నతల్లులెట్లుందురు? ఇన్నిమాటలేల? నా

రాముడు నాయెదుటలేకపోయిన నేబ్రతికియుండియు శవము నంటివాడనేకదా! అని యనేక తెఱఁగుల మనసులో విచారించి, తుదకు విశ్వామిత్రునితో "స్వామీ! మీయజ్ఞకు విరుద్ధముగానడచువాడనే? అయినను, దీర్ఘకాలము సంతాన రహితుడనైయుండి, యిప్పుడిప్పుడే పుత్రోత్సవము ననుభవించుచున్నవాడను. ఇంతలో నాయొద్దనుండి నాకుమారులను దూరముచేయుటకు నామనసొప్పకున్నదికదా! కావలెనన్న, నామంత్రులను, యుద్ధకళాకౌశలులగు నాసేనలను మీవెంట యజ్ఞరక్షణార్థమై పంపెదను. అదియుగాక, పసిశిశువులగు నాబాలకులేడ, మాయావిశారదులగు దుష్టరాక్షసులేడ? వారు వీరినిజంపి, మీయజ్ఞమును రక్షణసేయుటేడ? ఇది వారికి సాధ్యమే? కావున, వలయునన్న నేనే సైన్యముతో వచ్చి మీయజ్ఞము పూర్తియగువరకు నుండెదను." అని యనెను. అందునకు విశ్వామిత్రుడు "రాజా! నీయజ్ఞానమువలనను, పుత్రమోహమునను రామలక్ష్మణులపరాక్రమము నీవెఱుగకున్నావు. దుష్టదానవుల వంశములను నాశముచేయబుట్టిన రాముని, నతని దక్షిణహస్తమగు లక్ష్మణుని నావెంట బంపవలయు. ఆ రక్కసులు రామునకుదప్ప ఇతరులకజేయులు" అనివచించెను. కులగురువగు వసిష్ఠులును "రామలక్ష్మణులను బంపుటశ్రేయము" అనిచెప్పినమీద దశరథుడు తనదుఃఖము నణచుకొని, రామలక్ష్మణులను ధనుర్బాణములతో భూషించి,

పెద్దలగువారియెడ బ్రవర్తింపవలసిన విధులును, మాయావినుల గు రక్కసుల నుక్కడంచు మార్గములును ఉపదేశముచేసి విశ్వామిత్రుని వెంట బంపించెను. ఆహా! ఈరామునిపై తండ్రికెంతటి ప్రేమయో చూడుడు! విశ్వామిత్రు నంతటిఘనుడు వేడినను కొడుకులను వారి వెంట బంపుటకు సంకోచించెనుగదా! ఏటికి? ప్రేమ పెంపున. అంతప్రేమకలుగుటకు కారణమేమి? లేకలేక కలిగినపుత్రులు; అందునను, సకలశాస్త్రకళా నిపుణులు; పితృాజ్ఞాపరిపాలకులు; అన్నిటను తనకు సమానులైయుండు టవలననె యింతప్రేమకలిగెను.

(తాటకినిఁ చంపుట.)

ముందు విశ్వామిత్రఋషియు వెంట రామలక్ష్మణులును అరణ్యమార్గములబడిపోవుచు పర్వతములను, నదులనుదాటి యొక ఘోరకాననమునకు వచ్చిచేరిరి. ఈయరణ్యములో తాటకియను రాక్షసస్త్రీ నివసించుచుండెను. ఈరక్కసి తొలుత యక్షస్త్రీయైయుండి శాపముమూలమున రాక్షసస్త్రీ యయ్యెను. ఈమెజంభాసురుని కొడుకగు సుందయనువాని భార్య. ఈమెకు మారీచుడను పుత్రుడొక్కడుండెను. అతడును మహాపరాక్రమవంతుడుకాని బహుక్రూరుడు. తాటకియు మారీచుడును గోవులను, బ్రాహ్మణులను వధించుచు, యజ్ఞయాగాదికార్యములకు విఘ్నములు కల్పించుచుందురు.

ఈరామలక్ష్మణ విశ్వామిత్రు లాయరణ్యములోఁ బోవుచుండు
నప్పటికీమె భయంకరకంఠధ్వని వీరికి వినవచ్చెను. వెంటనె
విశ్వామిత్రఋషీశ్వరుడు రాముని జెంతబిలిచి యారక్కసిని
జంపుట కాజ్ఞయొసగెను. కాని, రాముడు "ఈయమరాక్షసి
యైనను స్త్రీకదా! స్త్రీలనుజంపుట క్షత్రియధర్మమునకు విరు
ద్ధముకాదే?" యనియనెను. అందుకు విశ్వామిత్రుడు
"క్రూరకృత్యము లొనరించువారు స్త్రీలైనను వారిని శిక్షిం
చుట క్షత్రియులకు ధర్మమే. వినుము; పూర్వము ఇంద్రుడు
సర్వాసురాలగు మంథరను చంపెను. విష్ణువే భృగుమహర్షి
పత్నిని, శుక్రచార్యులతల్లిని వధించెను. కావున దుష్టశిక్షణ
మావశ్యకముగా కావలసినదె. తాటకినిజంపుటవలన గోబ్రా
హ్మణులను రక్షించినవాడవే యగుదువుకాని స్త్రీహత్యాపాతక
ము నిన్నంటజాలదు. అట్లొకవేళ పాపమబ్బినను సాధుజనుల
రక్షించిన పుణ్యమా పాపములను దుడిచివేయును. కావున
ఈక్షణమె ఈరాక్షసినివధింపుము" అనియనెను. వెంటనె
రాము డనుమానింపక బాణాసనమున విల్లెక్కుపెట్టి యొక్క
వ్రేటున నారక్కసిని వధించెను. వెంటనె యారక్కసి కొండప
గినట్టు క్రిందపడి భయంకరముగా అఱచి ప్రాణమువిడిచెను.
ఈవిధముగా తాటకిని సంహరించి విశ్వామిత్ర లక్ష్మణులతో
గలసి శ్రీరామచంద్రుడు సిద్ధాశ్రమమునకు బోవుచుండెను.
అటవనములో ఒకపెద్దబండయుండెను. ఆబండను రాముడు

చూడలేదు. కావున దానిప్రక్కగా పోవుచుండినపుడు అతని పాదములాబండకు తగిలెను. వెంటనే యారాయి స్త్రీగా మారి, యా శ్రీరాముని యెదుటనిలిచి నమస్కరించెను. రాము డబ్బురపాటుతో "ఈరాయి నాపాదము సోకినంతనే స్త్రీగమారుటకు కారణమేమి ? ఈమెయెవ్వరు ? ఈయమ యీశిలాకారంబును బొందుటకుకారణమేమి ? నాకువినిపింప వేడెదను." అనివినయముగా విశ్వామిత్ర మహర్షినడిగెను. అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు "బిడ్డా ! ఈయమ గౌతమ మహర్షిభార్య. పేరు అహల్య. కొన్నికారణములచే ఈమె భర్తకుకోపముకలిగి 'నీవుశిలవైపోవుదువుగాక' ! అనిశపించెను. అందుకు ఆమెతాను నిరపరాధినియనియు, తన్ను క్షమింపుమనియు బహుభంగుల ప్రార్థించియుండగ, మగనికి కోపముశాంతించి 'యిచ్చినశాపము మరలించుటకు శక్యము కాదు; కాని, నీవుకొంతకాలము శిలాకారముగానుండవలసినదె ; పిదప శ్రీరాము డాశిలనుద్రొక్కును. అతనిపాదము తగిలినంతనె నీవు నీనిజస్వరూపమును ధరించగలవు. మఱియు, పవిత్రవుకాగలవు. అప్పుడు మరల నిన్నునే బిలిపించుకొనియెదను.' అని యాతడిచ్చినశాపము విమోచనముగు మార్గము వచించెను. కావున, ఇప్పుడు నీపాదము లీరాతికి తగిలినంతనె గౌతమునిభార్యయగు ఈమె తన శాపమునుండి విముక్తిని బొందినది." అనిచెప్పెను. అంతట ఆయహల్య శ్రీరాముని

స్తుతించి, యతనియాజ్ఞగైకొని తనభర్తతో గలసికొనెను.

అటనుండి వీరుమరల తమ ప్రయాణమును సాగించి, విశ్వామిత్రుని యాశ్రమమునకు వచ్చిచేరిరి. విశ్వామిత్రుడు యజ్ఞముచేయుటకు ప్రారంభించెను. రామలక్ష్మణులు ధనుర్బాణములను చేతధరించి కుటీరము ముందరిభాగమున కావలి కాచుచుండిరి. ఋషీశ్వరుడు యజ్ఞము ప్రారంభింపగానే యాయరణ్యమున నివసించుచుండిన తాటకిసుతుడగు మారీచుడును, అతని సహచరుడగు సుబాహుడును విశ్వామిత్రుని యజ్ఞమునకు విఘ్నము కలిగింపవలెననియెంచి, కుక్కమాంసము, సారాయము, గోమాంసము, గోరక్తము, మొదలుగాగల యసహ్యావస్తువులు తీసికొనివచ్చిరి. రామలక్ష్మణులు వారినడ్డగించిరి. ఈమనుష్యమాత్రులు, అందునను, బుడుతలు తమ్మునడ్డగించుటజూచి, మారీచసుబాహులకు మిక్కుటముగకోపముకలిగి, కన్నుల నగ్నికణములు గ్రక్కుచు, వీరిని మ్రింగివేయవలెనని రామునిపైదూకిరి. ఇంతలో రాముడు గురిచూచి తనబాణమునువదిలెను. రాక్షసులు దానిని తప్పించుకొనిరి. పిదప రాక్షసులకును రామలక్ష్మణులకును గొప్ప యుద్ధముజరిగెను. ఆయుద్ధములో మారీచుడు ఓడిపోయి, రామునిధాటికిని, రామలక్ష్మణుల బాణములకు నెదురునిలువలేకపారిపోయెను. సుబాహునకు భయంకరమగు గాయము

తగిలెను. అంతట కొందఱు రక్కసులువచ్చి గాయముతగిలి నేలపైబడియున్న సుబాహునెత్తుకొనిపోయిరి. మరల యే రక్కసులును యాగము విఘ్నముచేయుటకురాలేరి. వచ్చిన రాముని చేత తమకు చావుతప్పదనుకొనిరి. కావున, ఏవిఘ్నములును తటస్థముకాకున్నందున విశ్వామిత్రుని యజ్ఞము పూర్తిగా రక్షింపబడెను. ఈవిధముగా నైదుదినములు విశ్వామిత్రునియజ్ఞము పూర్తియైన పిదప అతడు రామలక్ష్మణులను మిక్కిలిపొగడి, మఱింత వాత్సల్యముతో జూచుచు వారికింకను అనేకబాణములనిచ్చి యాబాణములను బ్రయోగించువిధమును, మంత్రములును ఉపదేశించెను. ఈముగ్గురును సుఖముగా గాలముగడపుచుండ, ఒక్కనాడు విశ్వామిత్రుడు రామలక్ష్మణులగాంచి "బిడ్డలారా! ఇచటికి కొంతదూరముననె మిథిలయను పట్టణముకలదు. ఆపట్టణమును జనకుడను రాజు పాలించుచున్నాడు. అతనికొక సుందరియగు కన్నియకలదు. ఆమెయందమునను, గుణములయందును విద్యాబుద్ధులయందును అసమానురాలు. ఆమెకిప్పుడు వివాహము కావలసినవయస్సు వచ్చినది. తండ్రి స్వయంవరమును సాగించియున్నాడు. నన్ను గూడ రావలసినదని పిలిచియున్నారు. నేను పోవలసియున్నది. కావున మీరును నావెంట రండు. అచట ఒక శివధనుస్సు కలదు. అదిచాలపెద్దది. దానినెత్తుటకు ఎవరిచేతను కాదు. అట్టి మహాధనుస్సును మీరును చూడవలసినదె. పయనముకండు."

అని ప్రేమపూర్వకముగా అనెను. రామలక్ష్మణులును "చిత్తము ; తమయాజ్ఞను శిరసావహింతుము." అని విశ్వామిత్రుని వెంటనె మిథిలరాజధానికి ప్రయాణమైపోయిరి.

(సీతా స్వయంవరము.)

జనకమహారాజు పాలించుచుండిన మిథిలానగరము మహా శృంగారముగా అలంకరింపబడియుండెను. దేశదేశముల నుండియు బిలువబంపబడిన అనేక మహారాజులును, రాజులును, సామంతరాజులును, జమీదారులును, మంత్రులును, సేనానాయకులును, బ్రాహ్మణులును, గుంపులు గుంపులుగా వచ్చి రాచనగరున విడిసిరి. అనేకులువచ్చుచుండిరి. వీధిలో ఏవైపునజూచినను గుఱ్ఱపుబండ్లును, ఏనుగులును, భటులును నిండియుండిరి. నగరున మంగళవాద్యములు మ్రోగుచుండెను. ఎక్కడచూచినను ఆనందము తాండవమాడుచుండెను. అట్టి యానందసమయమున ఒకవృద్ధుడు ఇరువురు బాలురతోవచ్చి నగరులోనకు బోనకయె ద్వారపాలకులయొద్ద కరిగి యాముసలి యొకకావలివానితో నేమియోచెప్పెను. వాడాముదుకనికి సాష్టాంగ ప్రణామముచేసి, లోనకుబోయి జనకునితో చెప్పెను. అంతటనె జనకమహారాజు తన కులగురువగు శతానందునితో ద్వారముచెంతకువచ్చి యావచ్చినవృద్ధునిగని నమస్కరించి, కుశలమడిగి "దేవా! దేవరవారి రాకవలన

నేనుకృతార్థుడనైతిని. నాముద్దుల తనయయు చరితార్థయయ్యెను. లోనికివిచ్చేయుడు!'' అనియాబాలురతో నావృద్ధుని లోనకు దీసికొనిపోయి యొక తగినస్థలమున గూర్చుండబెట్టి "దేవా! బాలసూర్యునివలె ప్రకాశమానులైయున్న యీ బాలకులెవ్వరు? చూడ వీరిరువురు నన్నదమ్ములని తోచెడి. వీరలెవ్వరో తెలిపి నన్నానందపఱతురని వేడుచున్నాను!" అనివినయముతో ప్రార్థించెను. అంతనావిశ్వామిత్రుడు (ఈ వచ్చినముదుకకు విశ్వామిత్రుడె) జనకునితో "రాజా! ఎఱుగుదువుకదా అయోధ్యాపురంబును, ఆపురమునేలు దశరథ మహారాజును! ఈబాలకులిద్దరు నాతని కుమారులు. ఇందీతడు రాముడు; ఇతడు లక్ష్మణుడు. నాయజ్ఞమునకు విఘ్నములు గల్పించుచుండిన రాక్షసుల నివారణార్థమై యీబాలకులను నేను నాయాశ్రమమునకు బిలిచికొనివచ్చితిని. వీరును దమ శౌర్యమునుగనపరచి, తాటకియను భీకరాకారియగు రాక్షసి విజంపి నాయజ్ఞమునుగాపాడిరి. ఇంతలో సీయింట స్వయంవరము జరుగగలదని విని యామహాదేవుని ధనువును ఈబాలకులకు జూపుదమని పిలుచుకొనివచ్చితిని'' అని కొన్నిమాటలలోనె జరిగినసంగతిసంతయు జెప్పివేసెను. ఆమాటలకు జనకుడతిసంతోషముతో నారామలక్ష్మణులను గాగిలించి, కుశలమడిగి సన్మానించెను. వచ్చినభూపతులెల్లరును ఒక్కసభా భవనమున గుమిగూడి కూర్చుండియుండిరి. బ్రాహ్మణులెల్ల

రును మఱొక్కవైపున గూర్చుండియుండిరి. నడుమనొక యెత్తైన ప్రదేశమున జనకమహారాజును, అతని కుమారితయు, కులగురువును నిలచియుండిరి. సభామధ్యభాగమున ఒకమహోన్నతమైన ఇనుపపెట్టెయయుండెను. ఆపెట్టెలోనె శివుడిచ్చిన ధనస్సుకలదు. అప్పుడు జనకమహారాజు సభాసదులవంకదిరిగి "భూపతులారా! మిత్రులారా! ఇదియె నాప్రక్క నిలిచియున్నయీామె నాకుమారిత. ఈమె నాకు యజ్ఞభూమిలో దొరికినది. ఈమెకు తల్లి భూదేవి. నేనీమెను పెంచుకొనుచున్నాను గావున నేనీమెకు తండ్రిని. ఈయమ యిప్పుడు ఉపవర (వివాహయోగ్య) యైయున్నది కావున, ఇదుగో మీాయెదుట నున్న పెట్టెయలో ఒకధనస్సుకలదు; ఆధనస్సును ఏశూరుడు వంచునో యాతనికి సీతనిచ్చి వివాహముచేయువాడను కావున, మీాలోనెవ్వరైనను సరే, అటు చేయగలుగుదురేని చేయుడు" అనియనెను. అంతనె యట రాజకుమారులలో ఒక్కొక్కరుగవచ్చి, యాధనుస్సు నెత్తలేకయెపోయిరి. కొందఱు ధనుస్సునెత్తియు వంచుటకు శక్తిచాలక వెనుకకుపడిపోయిరి. మహాబలవంతులని ప్రసిద్ధికెక్కిన వారుకూడ ఈధనుస్సు నెత్తలేకపోయిరిప్పుడు ఇంకవంచుటెట్లు? అందునను లోకమందంతటను శూరులలో శ్రేష్ఠుడని యనిపించుకొనిన లంకాధీశుడగు, రావణుడును ఆధనుస్సు ముందఱకు వచ్చి దానిని లేవనెత్తి వంచునప్పటికి అతడు వెనుకకె నిశ్చేష్టుడై పడిపోయినప్పుడు

ఇంక సాధారణ రాజపుత్రులమాట చెప్పనేల? తక్కినజనులు ఆ ధనుస్సున్న చోటికైనను పోవకుండిరి. అందుకు కారణ మడుగగా "సీత నాకువరుసకాదు. ఈమె నాకు చెల్లెలుసుమా" యనియొక్కడును; "నేను జానకమ్మను పెండ్లియాడవలెనని రాలేదు. ఇచట ఈవిల్లునువంచు శూరుడెవ్వడో, సీతమ్మ ప్రాప్తమెట్లున్నదో, అను ఈ వేడుకసంతయు చూచుటకువచ్చితిని" అని యింకొక్కడును; "నే నీమధ్యనె చాలజబ్బుపడినాను; బ్రతుకుదు ననుకొనలేదు; ఎట్లెట్లో బ్రతికినాను. ఇప్పుడు దీని నెత్తుటకు బలమెక్కడిది? ఈ వేడుకలు చూడవచ్చితినేగాని, ఇంకేమియుకాదు" అని మఱియొక్కడును; ఈవిధముగా కొందఱు విల్లునుగూడనైన చూడకపోయిరి. అప్పుడు జనకమహారాజు మిక్కిలి చింతించెను. "ఇందఱు రాజపుత్రులలో ఒక్కడైనను ఈ ధనుస్సు నెత్తలేకపోయెనే! మాజానకికి ఇంక తగిన భర్తయెక్కడలభింపగలడు? ఏమిచేయుదము" అని విచారించి విశ్వామిత్రుని వంకదిరిగి" మహాత్మా! ఈ రామలక్ష్మణులు ధనుర్విద్యయందు కుశలులని తమరుసెలవిచ్చితిరి. కావున, ఒక్కమారా రాముని ఈధనుస్సునెత్తుట కనుజ్ఞనిండు. అతడైన దీని వంచునేమో చూతము" అని విన్నవించెను. అందునకు విశ్వామిత్రుడు నవ్వి "రాజా! శూరశ్రేష్ఠులగు ఈ వీరులవలననేకాని యీ కష్టకార్యము ఈ నిసువులచేతనగునా? వీరశిఖామణియగు లంకేశుడే ధనుస్సునెత్తలేక, క్రిందపడి యూపిరి

త్రిప్పుకొనలేకుండెగదా! ఇంక ఈబాలుడేమిచేయగలడు? అయి
నను, ప్రయత్నించిననష్టమేమి? విల్లునువంచెనా, సీతనుబొంద
గలడు; వంపలేకపోయెనా, యందు పరాభవమేమి? ఇందఱు
శూరులయెదుట నీ పసిబాలుడెంత? అని రామునిజూ
చి "రామచంద్రా! నీవీ ధనుస్సునెత్తి వంపగలవేమో ప్రయ
త్నించిచూడుము" అని యనుజ్ఞనిచ్చెను. అంతనే శ్రీరాముడు
చిరునగవుతో ధనువున్నచోటికరిగి, మనము సాధారణము
గా నాటకములలోను ఆటలలోను ఉపయోగించు ధనుర్బాణ
ములను ఎంతసులభముగా ఎత్తుట చూచుచున్నామో యా
విధముగానె యెంతమాత్రము ప్రయాసపడక ఆధనుస్సునెత్తి
ఒక్కకొనను తనకాలి బొటనవ్రేలిక్రింద నదిమిపట్టి, రెండవ
కొనను ఎడమచేతవంచి త్రాటిని కుడిచేతితో కట్టబోయెను.
అంతనే యాధనుస్సు చాలవంగినందున మధ్యభాగమునవిఱిగి
పోయెను. సభవారందఱు అతనిశౌర్యమునకు మెచ్చి కరతాళ
ధ్వనులతోను "శేష్-శభాష్-వహ్వా" అను ధ్వనులతోను
అతనిని సన్మానించిరి. ఇంతలో సీతచేతికొక పుష్పహారము
దాసియందియ్యగా, దానినామె చేతధరించి, మందగమనము
తో మెట్లుదిగి రామునికంఠమున ఆ హారమునువేసి, యాతని
యెడమవైపున నిలిచెను. ఋషీశ్వరులును, బ్రాహ్మణులును
తక్కిన పెద్దవారును ఈ దంపతులను ఆశీర్వదించిరి. ముత్తైదు
వులు హారతులెత్తిరి. మంగళవాద్యములు మహాఆనందముతో

సీతా స్వయంవరము.

మ్రోయఁదొడఁగెను. "అయోధ్యాదేశపు రాజగు దశరథుని కుమారుఁడట, అతని పేరు రామచంద్రుఁడట, అతఁడు మనసీతమ్మకు మగఁడైనాఁడు" అని పురజనులందఱును ఒక్కరితో నొక్కరు చెప్పుకొనఁదొడఁగిరి. పిదప ఈ శుభవార్తను దశరథునకు తెలుపవలెననియు, శుభముహూర్తమున వీరికి పెండ్లి చేయవలసినియు, అందుసకు సమ్మతించి బంధుజన పరివార సమేతుఁడై ముహూర్తమునకు రావలసినదనియు జనకమహారాజు దశరథునకు శుభలేఖ వ్రాసెను.

ఈ శుభలేఖ అయోధ్యలో దశరథునకందినది. అతఁడు దానిని చదువుకొనెను. ఆహా! అతనికైన యానందము నేమని చెప్పనచ్చును? మేము చెప్పలేము. ఆయానందమును అనుభవించినవారికే గాని యితరులకు తెలియదు. కావున ఇంతే చెప్పెదము. దశరథుఁడును అతని రాణులును ఇతరజనులును మిక్కిలి సంతోషించిరి. వెంటనె దశరథమహారాజు పెండ్లికి కావలసిన సన్నాహములతోడను, పరివారముతోడను బయలుదేరి మిథిలానగరమునకు వచ్చిచేరెను. జనకమహారాజు వచ్చిన వియ్యంకులను ఇతరజనులను తగినరీతిని ఉపచారములు చేసి, సన్మానించి, సీతను రామచంద్రునకిచ్చి నిశ్చయించిన శుభముహూర్తమున మహావైభవముతో పెండ్లిచేసెను. జనకమహారాజునకు ఊర్మిళయను మఱొక్క కూతురుండెను. ఈ శుభముహూర్తముననె ఊర్మిళను లక్ష్మణునకును జనకుని

తమ్ముడగు కుశధ్వజుని కుమారితలగు మాండవిని, శ్రుతకీర్తిని వరుసగ భరతునకు, శత్రుఘ్నునకును ఇచ్చి గొప్పవేడుకతో పెండ్లిచేసిరి. ఈ సమయమున బ్రాహ్మణులకు లెక్కలేనంత ధనము దానమిచ్చిరి. ఇరువైపులవారును గొప్పవారు. మహారాజులు. ఇంక వేడుకల కేమితక్కువ? దానధర్మముల కేమి కొదవ? అందఱును ఈ దంపతులను దీవించి తమతమ దేశములకు జనిరి.

పెండ్లి పదియారుదినములు గడిచినపిదప దశరథమహారాజు తనకుమారులతోడను, కోడండ్రతోడను, జనకమహారాజు సెలవుతీసుకొని తనరాజధానికి పోవబయలుదేరెను. ఇంతలో మార్గములో జమదగ్ని కుమారుడగు పరశురాముడు వీరి కెదురుగవచ్చి మహాకోపముతో "రామా! నీవు శివధనుస్సును వంచినశూరుడవని లోకమంతయు వాకొనుచున్నది. ఆప్రాత ధనుస్సువంచుటయా శౌర్యము? ఇదుగో నేను ఇరువదియొక్క మారులు క్షత్రియులను నాశముచేసి విష్ణువుచే ఒసగబడిన ధనుస్సును ధరించియున్నాను. ఇదుగో! ఈధనుస్సును నీవు వంపగల్గితివా, అప్పుడునిన్ను నిశ్చయముగు శూరుడవందును; నిశ్చయమైన క్షత్రియుడవందును" అని తనధనుస్సును క్రిందవైచెను. ఈతని పరిహాసపు పలుకులయెడ రాముడలుగకుండ మెల్లగ ఆబాణమువైపునకుబోయి దానిని ఒక చిన్నపుల్లను ఎత్తినచందమున అవలీలగానెత్తి, కనుమూసితెరుచునంతలో

దానిని వంచెను. పరశురాముడు మహాసంభ్రమితుడై రాముని శౌర్యమునకు మెచ్చుచు, అనేకవిధముల బొగడుచు, వెడలిపోయెను. అటుపిమ్మట వీరందఱును అయోధ్యాపురము చేరిరి. అచ్చటి ప్రజలెల్లరును తమరాజకుమారులు పెండ్లియాడివచ్చినందున దమకుదోచిన కానుకలు వారికర్పించి, సంతసించి, తమకు రాజుగారియెడనున్న భక్తి విశ్వాసములను బ్రకటించిరి. అందఱును సుఖముగానుండిరి. కొన్నాళ్లకు భరతుడు తన తాతగారింటికి నందిగ్రామమునకు వెళ్లవలసివచ్చి తాను బయలుదేరెను. అతడెక్కడికిపోయినను వెంటనేయుండు అలవాటు చొప్పున శత్రుఘ్నుడును భరతుని వెంటబోయెను.

---

2. అయోధ్యా కాండము.

(ఈ కాండములో శ్రీరామ లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులకు పెండ్లియైనతరువాత అయోధ్యలో జరిగినచరిత్రమును వివరించియున్నందున ఈ కాండమునకు "అయోధ్యాకాండము" అని పేరుపెట్టబడినది.)

శ్రీరాముడు తనపరాక్రమము మూలమునను, మంచిస్వభావములవలనను అందఱికిని మిక్కిలి కావలసినవాడయ్యెను. అం

దఱును అతనిని మెచ్చుకొనుచుండిరి. అతడు అందఱితోడను ఎల్లప్పుడు నింపుగామాటలాడును. ఎన్నడు నెవ్వరితోడను గట్టిగామాటలాడి వారల మనస్సును నొప్పింపడు; అందఱి యెడలను వినయముతో ప్రవర్తించును. అతనికి ఆవంతయైనను గర్వమనుమాటయేలేదు; అతడెల్లప్పుడు నందఱిని సంతుషపఱచును; దానతాను సంతుష్టుడగును; విద్యయందును మనసుంచి యభ్యాసముచేయును; దేహము సదా ఆరోగ్యముగా ఉంచవలెనని క్రమముగ వ్యాయామము చేయుచుండును. ఎప్పు డెవ్వరితో, నేవిధముగా, మాటలాడవలెనో ఏరీతిగప్రవర్తింపవలెనో యతనికి చక్కగ తెలియును. ఈ కారణముల వలనను, ఇతరసద్గుణముల మూలముననను రాముడందఱిచేతను పొగడబడుచుండెను. అందఱి ప్రీతికిని పాత్రుడయ్యెను. అందఱు నితని మిక్కిలి గౌరవించుచుండిరి. అట్లుండగా ప్రజలెల్లరు నితని యువరాజునగా జేసికొనవలెనని యూత్రపడుచుండుటయం దాశ్చర్యమేమి? ఇతడే తమకధిపతిగా నుండవలెనని కోరుచుండిరి. అందునను అతడే పెద్దకుమారుడై యున్నందున యువరాజపదవి ధరింపనుండెను. (యువరాజనగా తండ్రికి యనంతరము రాజ్యమేలుటకు దగినవాడు అని యర్థము.) అందువలన నెల్లవారును ఇతని కెప్పుడు యువరాజ్యాభిషేకము చేయుదురో, ఆ యుత్సవమెప్పుడు కన్నులారజూచి యానందింతుమో యని యాతురపడుచుండిరి. దశరథుడును తనకన్నుల

మొదటనే శ్రీరామునకు రాజ్యాధిపతిగా చేసి, రాజ్యభారమును అతనిపై మోపి తాను నిశ్చింతగా కాలముగడపవలెనని తలచు చుండెను. తన యీ యభిప్రాయము మంత్రులకును కొందఱు ఉద్యోగీయులకును దెలిపెను. అందఱును మిక్కిలిగ ఆనందించిరి. రాముని రాజ్యాభిషేకమునకు శుభముహూర్తము నిర్ణయింప బడెను. అందునకు అన్నిప్రయత్నములును జరుగుచుండెను.

(దశరథుడు రామునకు ఉపదేశము చేయుట.)

అన్నియును సిద్ధమైనపిమ్మట ఒకనాడు దశరథుడు రాముని తనసన్నిధికి బిలిపించి కూర్చుండబెట్టి "కుమారా! రామా! నా పుత్రులలో అందఱికన్నను నీవు పెద్దవాడవు. నీ సద్గుణ ములవలన నీవందఱికిని ప్రీతిపాత్రుడవై యున్నావు. నాకు ముసలి తనమువచ్చినది. కావున ఈ పుష్యమీ నక్షత్రమున నీకు రాజ్యాభిషేకము చేయనున్నాను. నీపై రాజ్యభారమును మోపి నేను అరణ్యమునకుబోయి తపస్సుచేసి ముక్తివడయ నెంచియు న్నాను. నీవు విద్యావంతుడవును, గుణవంతుడవును నై యు న్నావు. నీకన్నియును దెలియును. అయినను ప్రేమపొంపునను, పుత్రవాత్సల్యమునను నీకు కొన్ని యుపదేశవాక్యములు చెప్ప బోవుచున్నాను. వానిని నీధ్యానమున నుంచి ప్రవర్తింపుము.

రాజ్యమునకు సంబంధించిన కార్యములన్నిటిని స్వయ ముగా జరిపించుచు, ప్రజల నిజస్థితిని చక్కగ విమర్శించి కను

గాని, దానిమీద న్యాయమెట్టులో యట్టుల జరిపించుట రాజునకు ధర్మము. అనేకరకముల సైన్యములను జక్కబెట్టుచు, దుష్టులను శిక్షించుచు, సర్వము చక్కగనుంచుటయు రాజధర్మములె. నిష్కారణముగా నెన్నడును బయలను పీడింపదగదు. శరణన్నవారిని తప్పక రక్షింపవలయును. రాజ్యమునగల యితర అధికారులు తమదమ పనులను చక్కగ, న్యాయముగ, జరుపు చున్నారో లేదో కనుగొనుచు, వారిని న్యాయమార్గానుగాముల జేయుటకు తగిన ప్రోత్సాహముచేయవలెను. దుఃఖములనువారిని సమాధానపఱచి వారికి సంతోషముకలిగింపవలెను; తన్నుదాను పొగడుకొనుటయు, పరులను నిష్కారణముగ నిందించుటయు ఎన్నడుదగదు. పరుల సొమ్ములపై ఎన్నడును ఆశపడకూడదు. లోభము (ఆశ) అనునది అనర్థములకు మూలకారణము. సకల జీవజంతువులపైనను దయయుంచవలయు. సజ్జనులను ఆదరింపవలెను. ఇన్నిమాటలేల? వినుము: ప్రజలను బిడ్డలవలె పాలింపవలయు; మఱియును వారి కెందుకు సౌఖ్యముకలుగునో యందువనె రాజునకు సౌఖ్యముకలుగును. మఱియు, వారికిదుఃఖముకలిగెగా, యందే రాజునకు దుఃఖము తప్పక కలుగుచున్నది, అని యెఱిగి తానుచేయవలసిన పనులను తప్పకచేయవలెను. ఎల్లప్పుడును ప్రజల సౌఖ్యమునే కోరుచుండవలెను. ఈవిధముగా జరుపుచుండిన నాడు పుణ్యముకలదు- ఇంకనునే నిశ్శ్రేయస్కమైన పురుషార్థముకలదు; అని

యుపదేశము చేసెను. తండ్రి చెప్పిన ఉపదేశములను శ్రద్ధతో విని "రాముడు చిత్తము; మీయాజ్ఞను శిరసా వహించి ప్రశాంతుడను" అని వచనమిచ్చి, తండ్రికి నమస్కరించి వెడలిపోయి ఈ సకల వృత్తాంతమును దన తల్లికెఱింగించి యామె దీవెనలబొంది, యటనుండి తన మారుతల్లులగు కైకయీ, సుమిత్రాదుల కడకేగి, వారికి నీ వృత్తాంతమెల్ల తెలియబలికి, వారు ఆశీర్వదింప, అటనుండి కదలి తన మందిరమునకు పోయిచేరెను.

(రాజ్యాభిషేకమునకు ఆటంకము.)

ఉదయమున అయోధ్యా నగరమంతయు శృంగారింపబడెను. పురమున నెందుచూచినను మంగళవాద్యములు మ్రోగుచుండెను. బాలురు స్త్రీలు పురుషులు రామునికి నేడు "రాజ్యాభిషేకము కానున్నది. మన మందఱమును చూడ బోవలెను. మకుటధారణమునకుముందు ఊరేగుదురు, చూడవలెను" అని వేడుకతో శృంగారించుకొని. తమతమ మిద్దలమీదను మేడలమీదను, అరుగులమీదను, చెట్లమీదను, గుంపులు గుంపులుగాగూడియు, ఇండ్లకిటికీలు తెఱచియుంచియు చూచుచుండిరి. పురజనులేగాక, యితర దూరదేశములనుండియు రాముని దర్శించుటకును, పట్టాభిషేక మహోత్సవమును కన్నులార దిలకించి సంతోషించుటకును,

అనేకులువచ్చిరి. అందఱును శ్రీరామ దర్శనమునకు ఆతురపడుచుండిరి. ఇట్టి సంతోష సమయమున అయోధ్యానగరము ఏవిధముగా ఉండవలెనో మీరు యోచించి చెప్పగలరా? నేల యీనిన ఈ జనులందఱుపుట్టినో అనునట్లుండెను.

దశరథుని రెండవభార్యయగు కైకేయీకి మిక్కిలి పరిచయురాలును, అంతర్యనెచ్చెలియునునగు దాసి యొకతె యుండెను. ఆమెపేరు మంథర. ఈ రామ పట్టాభిషేకవార్త యామెయెఱిగెను. అంతనెఆమెకు మిక్కిలి సంతాపముద్భవమయ్యెను. తనదుఃఖమును పట్టలేక, ఈర్ష్య నాపుకొనలేక, నిదురించుచున్న తన యజమానురాలగు కైకేయి చెంతకేగి "అమ్మా! కైకేయీ! లే లెమ్ము; అయ్యో! నీవిట్లు నిదురపోవుచున్నావేల? అయ్యో! ఎంతమోసమయ్యెను' అమ్మా! నీకెట్టి దుష్కాలము సంప్రాప్తమైనదమ్మా! ఇంక నీజీవితము వ్యర్థమయ్యెగదమ్మా! అయ్యో! ఇంకను నిద్రించుచున్నావే! నీవింక ఎన్నడు మేల్కొందువో! అక్కటా! నేనేమిచేయుదును! ఎట్లోర్తును? నీకింతమాత్రము విచారములేదుకదమ్మా! అయ్యో! నీ భర్తగారు నీయెడల నెంతకపటముగా మెలగుచుండెనమ్మా! పిచ్చిదాననై యాతనినమ్మి మోసపోతివికదమ్మా! 'నాభర్త నామాట జవదాట' డంటివికదమ్మా' అయ్యో! ఆతడెంత చేసెనమ్మా! నీకుమారునకు రాజ్యమీ

యకూడ దనుతలంపున అతనిని తాతగారింటికి పంపివేసె గదమ్మా! కౌసల్యాతనయుడే రేపు సింహాసనమెక్కి రాజ్యమును పాలించుచుండ నీవును నీతనయుడును, వారికిదాసులై, అపగునకు మడుగులొత్తుచు, వారియాజ్ఞలమెలగుచు సదా సర్వదా వారికి యుపచారములుచేయుచు, వారు పెట్టిన యన్నమునుతిని వారిచ్చిన బట్టలుకట్టుకొని, జీవయాత్రగడప వలయుగదా! అతనికేగాక, రాజమాతయగు నీ సవతికికూడ నీవును, నీ తనయుడును ఊడిగములు చేయుచుండవలెగదమ్మా! అమ్మా; నాకడుపు దహించుకొని పోవుచున్నదికదా! నీకా వంతయు విచారములేదుగదమ్మా'' అని యనేకవిధములుగ పల్కుచుండ, కైకెయీ మేల్కొని, యామంధర పలుకు లన్నియు శాంతభావముతోవిని "ఓసీమంథరా; నేడు నీకేమయ్యెనే? ఏటికీవిధముగా విలపించుచున్నావు? జరిగిన వృత్తాంతమైనచెప్పక యీవిధముగ ఏడువనేల?" అని యడిగెను. అందునకా మంధర "అమ్మా! నీ కేమనిచెప్పుదు! నేటిదినమున రామచంద్రునకు పట్టాభిషేకముచేయుదురట. వారు లెల్లరును మహా ఆనందముతో నున్నారు. పురమెల్ల మహా శృంగారముగా నలంకరించుచున్నారు. ఎక్కడ చూచినను ఉత్సవమువె- ఇందువలననె- నీ తనయుడు యింటిలోనుండిన అతనికి పట్టముకట్టవలసి వచ్చునేమోయని భయపడి నీ భర్త- ఆకపటాచరణుడు- అతనిని తాతగారింటికి పంపివేసెను. నీకు

కష్టకాలము సంప్రాప్తము కానున్నది. నీవు దాసీజనులవలె మాతోబాటుగ రాజునకును, రాజమాతయగు కౌసల్యకును సేవ గములు చేయవలసివచ్చెనే! అమ్మా! అమ్మా!" యని మఱింత బిగ్గరగా రోదింపదొడగెను. అప్పుడు కైకేయీ యా నందముతో "మంథరా; మా రాముసకు రాజ్యాభిషేకము చేయుచున్నారనువార్త నీనోట వినగలిగితిని! ఈ శుభవార్త తెచ్చిన నీకిదే ఈ ముత్యాలహారమును బహుమానముగా నిచ్చుచున్నను, ధరింపుము" అని తనమెడనున్న ముత్యముల హారమునెత్తి మంథర కంఠమున వేయబోయెను. అంతనా మంథర మహాకోపముతో "అమ్మా! రేపటినుండి యీ ము త్యాలహారము ధరించుస్వాతంత్ర్యము నీకే లేకపోవును. ఇంక నీకే లు? అయ్యో! రాముడు రాజైనపిమ్మట నీగతి యేమికాను న్నదో- నీకుమారునిగతి యేమికానున్నదో- అయ్యో! నీవేల యోచింపలేదు? మహారాణియని పేరుబొందిననీవు రేపునీసవ తులయెదుట మాతోబాటు దాసీతనమునొప్పి, నీసవ తియగు కౌసల్యకు ఉపచారము చేయవలసి వచ్చుగదా; ఆమె కు నీపైనను నీకుమారునిపైనను నున్న కోపము ఆరీతిగానె గదా ఆమెతీర్చుకొనును-" అని యేడ్చుచుండెను. అప్పుడు కైకయీ "మంథరా; నీవెంత పిచ్చిదానవే; నీకడుపులో నున్న ఈర్ష్య నిన్ను కాల్చివేయు చున్నదేగాని, నీకీ భయ మేల? నాకు భరతుడెట్టివాడో రాముడు నంతటివాడేసుమా!

కాని- అంతకన్నను కొంచె మెక్కువయె. ఏలయన మహా
రాజుగారి తాత పెద్దకొడుకు- జేష్ఠ కుమారునకు రాజ్యా
భిషేకము చేయక కనిష్ఠ కుమారునకు చేయు యెక్కడి
ధర్మము? అ ... రాముడే ... నదక్కువ? విద్యయందా-
అతనికిసాటి ...? ... మునను- యతనికిజతయెవరు? సుగు
ణ ... లోకమే చెప్పుచున్నది. ఇక ... కు
సవతి కుమారుడని యందువా- ... నొక్క నాడైన పరుష
భాష లాడి ... నసు నొప్పించిగా ... యెఱుగడు. ప్రతి
దినమును ఉదయమున లేవగానే తినతల్లికి మొక్కట మొక్కి
వెంటనే నా చెంతకు వెంచి నాకు మొక్కి నాదీవెనలనంది,
పిమ్మట ... నసనుల నెరవేర్చుకొన బోవును. నన్ను ద ... తల్లిగ
భావించి మాతృపూజ చేయుచున్నాడు. ప్రజల ... దటికిని
ప్రియుడు. భర్తగారికి ప్రాణము- మాకందరికిని జన్మము
నుద్ధరించువాడు- భూదేవికి తగునాయకుడు- అట్టివాడు చే
పట్టినగదా భూదేవిసౌఖ్యపడును? ఆమె సంతుష్టమగు నన
మందఱము సుఖింతుము? కావు, శ్రీరాముడే రాజు కావల
యు. నీవింక నీఈర్ష్యయు, అసూయయు, స్వాభిమానమును
వదలివేయుము" అని బోధించెను. అందున కాను ం ధ ర
... కైకేయీ! నీయాపద నీవెఱుగకున్నావు. నీకష్టములు
నీవు తలచలేదు; నీసుఖము నీవు కోరలేదు. రాజుగారు నీపై
నెంతో ప్రేమతో నున్నారనియు, రాముడు నీయెడ మాతృ

ప్రీతి జూపుచుండుటనియు సంతసించుచున్నావు. ఇప్పుడట్లే యుండును. రేపు రాజైనప్పుడు నీకెన్ని పాటులున్నవో- ఎన్ని కష్టములున్నవో నీవు ఊహించుకొన లేవుకదా! అమ్మా! నీకే లేని యీ విచారము నాకేల! నేను కైకయీదేవి గారికి దాసినేగాని, కౌసల్యాదేవి దాసికి దాసినై యుండజాలను. సీతకును రామునకును ఉపచారములు చేయలేను. నీవును నీ కొడుకును రామ చక్రవర్తికిని, సీతా చక్రవర్తినికిని, కౌసల్యా మహాదేవికిని ఉపచారములు, ఊడిగములు చేయుచు వారి పాదములు పట్టుచు "చిత్తము, దేవా!" 'ఆజ్ఞ' యని పలుదెఱంగుల వంగి వంగి నమస్కారములు చేయుచు వారి డిన యన్నముదిని దీర్ఘ కాలము బ్రతుకుడు. నేను పోయెదను. నామాట లిప్పుడు నీకు రుచింపవు. చేదుగానె యుండును. కాని, మునుముందు తెలియగలదు. అప్పుడు "నాచెలిక త్తియు నా హితముగోరి యొసగిన యుపదేశము విననైతిగదా" ని చింతింపగలవు. మఱియొకసారి చెప్పుచున్నాను- నీవు విన్నను వినకున్నను మేలే. రామునిచేత రాజ్యము లభించెనా, నీ కుమారుని సహితము రాజ్యమున నుండనీయక వెడలగొట్టును. లేదా, అతని జంపనైన జంపును. రామచంద్రునకు లక్ష్మణుని పై ననురాగము మిక్కుటము. కావున లక్ష్మణున కేమియు భయములేదు. భరత శత్రుఘ్నులకు మాత్రము అపాయము రాక మానదు. కావున ఏ యుపాయము చేతనైనను భరతు

నకు ఈ రాజ్య పట్టాభిషేకము చేయించితిమా నీవు రాజమాత వగుదువు. సకలజనులును, నిన్ను జూచినంతటనే ప్రవగించు కౌసల్య సహితము నీ యడుగులకు మడుగులొత్తుచు నీకుపచారము సలుపుదురు. నీ కుమారుని వంశమువారికి రాజ్యమునేలు ప్రాప్తము ఘటింప జేయవలెనన్న, రాముని బట్టాభిషిక్తుని జేయ నీయకుండవలయు. తరువాత నీ యిష్టము. నీ దాసినై, నీ హితము గోరుదాన గావున, నేనింత చెప్పితిని. అని హితము నుపదేశించెను. అప్పుడు కైక చక్కగ ఆలోచింప తన మనసునకుగూడ ఇట్టి యాలోచనలె తోచెను. మంథరపలుకులన్నియు నిక్కువములని తోచెను. ఆమెమనసున ఎన్నియో యనుమానములు పుట్టెను. అవి భయంకరము లైయుండెను, సహింపదరముకానివై యుండెను. మనసున ఈర్ష్య పుట్టెను. రామునిపై నసూయ పొడమెను. ఎట్లయినను ఈ పట్టాభిషేక మహోత్సవము నాపవలెనని యామె యాత్మ యామెను బ్రోత్సాహ పఱచుచుండెను. ఆమెకు ధైర్యము కలిగెను. అప్పుడు "ఏయుక్తిచే మనమీ యుత్సవము నాపగలము" అని కైకేయియీ మంథరనడిగెను.. ఈమె తనత్రోవకు వచ్చుచున్నదని మంథర సంతోషముతో "అమ్మా! ఇప్పుడుకదా నీవు నిశ్చయముగ బుద్ధిమంతురాలవు. నే నింత చెప్పకున్న, నీ కన్నులిప్పుడే తెఱవకున్న లాభమ్మో. ఎంత మోసపోయి యుందును! నిశ్చయముగా నీవు

ధన్యురాలవును నీకొడుకింక రాజ్యమేలుచున్నా డనుకొనుము- నీవు రాజమాత వైతి వనుకొనుము- సంతసించుము-" అను చుండెను. ఇంతలో నామెమాటలు స్ఫురింపగా కైకేయి "కాని మాసంతోషము తరువాత ననుభవింతము గాని తొలుదొల్త ఈ యుత్సవమునకు విఘ్నము కలుగ జేయుట కేదేని యుపాయము నెదకుము" అని యనెను.

మంధర— అమ్మా! ఉపాయమే లేదా?

కైకేయీ— ఏ ముపాయమున్నదే?

మంధర— ఇంతలోనె ఇంత మరపా? అలనాడు దేవాసుర యుద్ధమున నీవు నీ నాథునకు సహాయము చేసినందుకు కాతడు మెచ్చి రెండు వరములిచ్చెద నడుగుమని యుండ లేదా?

కైకేయీ— అవును. ఆ వరము లిప్పుడడుగుదునా? ఏమని యడుగుదు?

మంధర— వినుము. మొదటివరము- భరతునకు పట్టాభిషేకము చేయుట——

కైకేయీ— రెండవది?

మంధర— రాముని పదునాల్గేండ్లరణ్యముల నుండ బంపుట.

కైక— ఛీ! ఛీ; ఏ రోగమూయుము. రాముని, జగదభిరాముని, సకలసద్గుణధాముని, సుందరజిత కాముని, మనుకుల దుగ్ధవారినిధి సోముని కానసములకు పంపుదునా? ఎంత మాటాడితివే! ఛీ; నా భరతుడును నేను సతతనిక్ దాసులమై యుండుటకైన సౌభాగ్యముగాని దశరథ ధరాధీశు ననుంగుపట్టిని, సూనృత కన్నులపండువగు రాముని కానలకంప జాల- లేదు. పంపజాలను- పంపను.

మంథర— అమ్మా! అటుచేయుమనే నేనుపదేశము చేసి ఇందులకుగారణమేమియు నన్నడుగకుండ ఇంత కఠినముగా మాటలాడుచున్నావే?

కైక— కారణమేమియో వచింపుము?

మంథర— భరతునకు రాజ్యమేలుగదా- పురజనులందఱును రాముని గౌరవింతురేగాని భరతునెవ్వరును లక్ష్యపెట్టరు. సవతికుమారుడు రాజైన జ్యేష్ఠపుత్రుడు కొల్లుండవలయు? అందువలన పురజనుల సహాయముగొని భరతుని రాజ్యభ్రష్టుని చేయును. అదియుగాక, రాముడిటులుండెనా ముదిమహారాజు మనస్సెటులుండునో- కౌసల్య భోగమెటులుండునో- పిదప రాముడే రాజు కాగలడేమో- అని యున్నదానిని ఆలోచించి రాముని పదునాల్గేండ్లడవులలో మునివృత్తి నుండునట్లు చేసితిమా పదునాల్గేండ్లనుండియు నేలుచున్న రాజును రాజ్యభ్రష్టుని

చేయుట సుకరముకాదు. అందువలననె రాముని నడవులకు పంపుమంటిని.

కైక. అవును- నీవు చెప్పినది బాగుగానె యున్నది. అని కోపము వచ్చినదియుబోలె బోయి మునుగుపెట్టుకొని పరుండి చింతలో మునిగియుండెను.

బాలకులారా! చూచితిరా కైకేయి మనసెంతలో మారెనో! ఎంతమంచివారికైనను ఇట్టి చెడుఉపదేశములిచ్చిన వారిమనసు చెడుమార్గముననె పోవును. ఎప్పుడు నెవరిపైనను చాడీలు చెప్పరాదు. మంధరకు రాముని పై నింత పగయేటికి? చిన్నప్పుడు రాముడీమెను పరిహాసముచేసి యుండెనట. అదియేకారణము. ఇప్పుడీవిధముగా ఆమెపగ సాధించెను.

కైక యీవ్యసనముతో దన పడకింటికిబోయి పరుండెనుగదా. అప్పుడు రాముని బట్టాభిషేకము చేయ నిశ్చయించితి ననుసంతోషవార్త చెప్పుటకు దశరథుడు కైకయీ యొద్దకుబోయెను. ఆమె విచారముతో మాటలాడలేదు. అందుసకు రాజు కారణమడుగగా నాడు దేవ దానవుల కైనయుద్ధములో తనకాతడు రెండువరము లిచ్చియున్నసంగతిని కైక జ్ఞాపకముచేసి, యా రెండువరము లిప్పుడిచ్చుటకు ప్రతిజ్ఞ చేసికొనెను. రాజు నీమె కపటభావ

మెఱుంగక ఆ రెండువరము లిచ్చుట కొప్పుకొనెను. అత డొప్పుకొనిన పిమ్మట ఆ రెండువరముల నడిగెను. ఈ వరము లేవి? మంథర యడుగుమనియుండెగదా యావరములె. అనగా మొదటివరము- భరతునకు బట్టాభిషేకము చేయు యు: రెండవది- రాముని బదునాల్గేండ్లు వనవాసము చేయ బంపుటయు. ఈ వరములడిగిన వెంటనె దశరథుడు పట్టరాని దుఃఖముతో మూర్ఛిల్లెను. పిదప లేచి, కైకయి నెన్ని రీతులనో వేడుకొనెను. "భరతునకు బట్టాభిషేకము చేసెద గాక, రాముని డవులకేటికి పంపవలయు? రాముని బ్రతిమాలికొందు- వేడుకొందు- రాజ్యాభిలాష మానుమందు- భరతున కూడిగములు చేయుమందు- నీ కుపచారములు చేయుచుందు- అయ్యో! రాముని నడవులకు బంపజాల- ను వీవరము లడుగకుము- రాముడు నీ కొనర్చిన యపరాధ మేమి? రాముని సకలసద్గుణగణధాముని, వంశోద్ధారకుని, శాసనముల కంపుమనుటకు నీనోరెట్లాడెనే? ఆతడు నీకు కుమారుడుకాడా! సుకుమారుడుకాడా? అయ్యో! నా కుమారుని నా దండనుండనిమ్ము!" అని యెన్నివిధములనో బ్రతిమాలెను. శోకించెను. ఆతని శోకమువిన్న నెట్టి రాయియైనను కఱుగక ఉండజాలదు. గాని, కైకయొక్క మానసము దేనితో చేయబడినదోగాని, యామె మనసు మాత్రము కఱుగదాయె. ఉక్కుతో చేయబడియుండునా!

ఉన్నక్కనను కలిగియుంటినే! అందుకు కామె మఱింత క్రోధముతో "రాజా! నే వరములిచ్చెదనని యొట్టుపెట్టి తివి. ఇప్పుడంతగ వగచుటకు కారణమేమి? వరము లివ్వలే దనుము. నా కంతయే చాలును." అని నిష్ఠురములాడెను. అందునకు దశరథు డెన్నివిధముల నో యామెను ఈ దుర్మతముసు మానుమని బోధించెను. బతిమాలెను గాని, పట్టుపట్టిన కైక మొండితనము వేసుగో లెంతమాత్రము పనిచేయ దయ్యెను. దశరథుడు నోటరాని దుఃఖముతో శోకించుచుండెను. అప్పుడు కైక "రాజా! ఒక్కసారి పలికిన సత్యమును క్రియలోనికి దెచ్చుట కింతవిచారమేటికి? సత్యమే మనుష్యుని ముఖ్యమైన ధర్మము. సత్యమువలననె ఈశ్వరుడు సంతోషించును; కావుననె గొప్పవారు ప్రాణము పోవునప్పటికైన నొప్పుకొందురుగాని, సత్యహానికోర్వజాలరు. నీవు నీసత్యమును నిలుపుకొనలేక పోయితివా నీ కన్నులయెదుటనే నా ప్రాణములను బాసెదను. ఇట్టి సత్యదూషకునకే నాలిన్ని మనజాలను" అని యనెను. ఈ కఠోరవాక్యములు దశరథుని మనసును నొప్పించెను. వెంటనె యాతడు రామ లక్ష్మణులను బిలిపించెను. రాముడు వచ్చి దశరథునకును కైకయికిని నమస్కరించి చేతులు జోడించుకొని "ఏమాజ్ఞ?" యని యడిగెను.

రాముని జూచినంత రాజునకు దుఃఖమెక్కుడయ్యెను

నోటమాట వెడలకయ్యెను. అతడు గొంతెత్తి యేడువ జొడగెను. దశరథుని యీ యవస్థజూచి రామునకేమియు దోచదయ్యెను. తండ్రి కింతటి దుఃఖమేటికి కలిగెనా యని యతడాలోచించెను. కారణ మేదియు నూహించు కొనడయ్యెను. కొంతసేపేమియు మాటలాడక, తండ్రి పలుకకుండుటనుజూచి, కైకయితో "అమ్మా! తండ్రిగారి కింతటివంత కలుగుటకు కారణమేమి?" అని యడిగెను. ఆమె జరిగినవృత్తాంతమెల్లయు రామున కెఱింగించెను. అప్పుడు రాముడు "తండ్రిగారియానతి నేశిరసావహింతును. నే నిప్పుడ వనములకేగెదను. ఇంక నా తల్లిదండ్రులను సోదరులను రక్షించుభారము మీరే వహింపవలయు" నని వచించి తల్లికి నమస్కరించి వెడలిపోయి, కౌసల్యకీ యుదంతము దెలిపి యామెసెలవందు నుద్దేశముతో నామె మందిరమునకు బోయెను.

తన కుమారుని రాజ్యాభిషిక్తుడైన శుభవృత్తాంతము నెప్పుడు విందుమాయని సంతోష సంభ్రమములతో నున్న కౌసల్యకు రాముడు మ్రొక్కి, కైక యింట జరిగినవంతయు దెల్పి "అమ్మా! తండ్రియాజ్ఞను పాలింపసమకట్టి నే నిప్పుడరణ్యములకు బోవుచున్నాడను. నన్ను దీవించి శీఘ్రము పనుపుము" అని యనెను. ఆమె గొడ్డలిచే నఱుకబడిన పూవుచందమున నేలవ్రాలి మూర్ఛిల్లెను. రాముడామెకు

శైత్యోపచారములు చేయుగా నామె లేచి కుమారుని గౌగి లించి ముద్దుచుండెను. ఆమె దుఃఖము మహాఘోరము గానుండెను. ఆ దుఃఖమును జూడజాలక చెంతనున్న లక్ష్మణు డుగ్రుడై తండ్రిపై గోపించి కైకయి నిప్పుడే వధించెదనని వెడలెను. ఇంతలో రాముడతనిని బోనీక "మాతృహత్య సేయుదువా? తండ్రియానతి శిరసావహించుట కుమారునకు గర్తవ్యము. అట్టియెడ తండ్రి నసత్యవాదుని జేయుటకే నియ్యకొందువా? నేనే సంతోషముతో బోవుచున్నప్పు డింక మీ రామెనేటికి దూషించెదరు? సౌమ్యుడా లక్ష్మణా! నీ యీకోపము విడుము. నీకోపము మూలమున నెంతటి పాపకృత్యమో నర్పనుంటివి. తండ్రిచేపట్టిన తల్లియే! ఆమెనా నీవు చంపుట? వలదు కుడుగుమా నీ యాగ్రహము" అని బోధించెను. లక్ష్మణు డందుకు సమ్మతించి తానొనర్చిన యపరాధమును క్షమింపుమని యన్నను వేడెను. శోకసాగరమున మునిగియున్న కౌసల్య నెట్లెట్లో యూరడించి, యామె సెలవంది రామచంద్రుడు తన భార్యయగు సీతాదేవి మందిరమున కేగెను.

ఆమెతోడ నీ యుదంతమెల్ల యునుడివి "నేను పదునాలుగేండ్లరణ్యవాసముచేసి వచ్చెదను. నీవింటనేయుండు" మనియెను. ఈమాటలు వినునంతనె యామె దుఃఖమును బట్టలేక "అయ్యో! ఎట్టియాపద కలిగెను. మీరడవులలో

విరుగుచుండ మీయర్ధదేహమనగు నేనుమాత్రమే రాజగృహమునను౦డగలనా ? మీవెంటనేనువచ్చెదను. వలదనకుడు. మీపాదములయాన, మిము బాసియుండజాలను. ఉన్న బతుకజాలను" అనివేడెను. రాముడెన్నివిధములనోబోధించెను. అరణ్యవాసము స్త్రీలకు దగనిదనియెను. క్రూరరాక్షస సంచారభూమి ; ఘోరభీకరమృగములకావాసభూమి ; భూతప్రేతపిశాచాదులకు జనన భూమి; కంటక కలితకానన భూమి ; యనియనేకరీతుల జెప్పి యామెనరణ్యమునకు రావలదనెను. మఱియు "నీవు నావెంటవచ్చిన వృద్ధురాలగు మాయమ్మ కుపచారము లెవరుచేయుదురు ? ఇచ్చట గృహకృత్యములయందు మాయమ్మ వరుతోడ్పడుదురు ? మాయమ్మ దుఃఖమునుదీర్చువా రెవరు? కావున నీప్రయాణమునుమాను" మనియెను. ఎన్నిచెప్పినను పరమపతివ్రతాతిలకమగు సీత మగనివీడియుండుటకొల్లదయ్యెను. ఆమె యభీష్టము దీర్చుటకై రాముడామెను దనవెంట దీసికొనిపోవుటకు సమ్మతించి, లక్ష్మణునిజూచి "తమ్ముడా ! లక్ష్మణా ! ఇంక నింటనెల్లరిని పాలింపవలసినభారము నీపైనున్నది. నావియోగము మూలమున నెతగుంచుచుండు మనమాతాపితరుల కుందుమాన్చి యుపచారముల సలుపుచుండుము. నీవుబుద్ధిమంతుడవు. నీకు నేనుచెప్పవలసిన నీతులెవ్వియుండగలవు ! అయిన నొక్కటి మాత్రము నీమనసునందునుంచుము. రాజ్యముపై నాకెలేశమా

త్రము వహింపకుము. పొమ్ము. పరమేశ్వరుడు నీకు శుభ
ము కూర్చుగాక!" అనియనెను. కాని, లక్ష్మణుడంతకు
మున్నె ధనుర్బాణములను జేతధరించి రాముని వెనువెంట నర
ణ్యములకుబోవ సంసిద్ధుడై యుండెను. ఇప్పుడు రాముని యుప
దేశవాక్యములు వినినంతనె యతని యాశయంతయు నశిం
చెను. కన్నులనిండి యశ్రువులు నేలబడజొచ్చెను. వడకు
చున్నకంఠముతో నతకు "అన్నా! నీవింతటికఠిన మానసుడ
వయ్యెదవని కలలోనైన దలంపనైతి! అయ్యో' అరణ్యము
లలో నీవు వది యు కష్టములు పడుచుండ నేనిందునుండ
గలనే? నినురాజ్యభ్రష్టుని జేసిన కైకయి సుతునకుపచారము
లుచేయుచుందునే? అక్కటా! సుకుమారుడనగు నీవు నడచి
నడచి యలసియుండ నీకు భోజనమునకై కందమూలాదుల
నెవరు తెచ్చి నీకిచ్చెదరు? కావలసినపుడెల్ల నీకు నీళ్లెవ్వరు తెచ్చి
యీయగలరు? అలసటవలన మీరిరువురు పగలింకి నిద్రించు
నపుడేఘోరమృగములును భయంకరాకారులగు రాక్ష
సులును మిమ్ము బాధించకుండునట్లు మిమ్మెవ్వరు రక్షింతురు?
అన్నా! ఒంటరిగ నీవు వదినతో నరణ్యములకుబోవనెంచు నా
వ్వరై నానుండవలదే? చిన్ననాటనుండియు మనమిద్దరము
నొక్కచోటనె మెలగితిమే! నీసుఖము నే నాసుఖముగని భా
వించితినే! అన్నా! నీకింతటికాఠిన్యము తగదు తగదు. నీవు
లేక నేనీరాజ్యము ననుభవించజాలను. నేను నీవెంటవచ్చెదను.

ననువలదనకుము" అనివిలపింపదొడగెను. అందునకు రాము
డులక్ష్మణునకు దనయెడగలుగు భ్రాతృస్నేహమునకు, ప్రేమ
కు, దయకు, భక్తికిసంతసించి, ఆనందాశ్రువులతో నాతని
కౌగిలించి "తమ్ముడా! నీవునావెంట వత్తువుగాక! లెమ్ము!"
అనియూఱడించెను.

(సీతారామలక్ష్మణులు వనములకేగుట).

రాముడును సీతయు లక్ష్మణుడును వనములకేగుటకై
యనుజ్ఞవడయుటకు తండ్రియొద్దకువచ్చి తండ్రికిని తల్లులకును
నమస్కరించి "తండ్రీ! వనప్రయాణమునకు సిద్ధముగనున్న
మాకనుజ్ఞనిం" డని రాముడడిగెను. పాపము, దశరథు డేమి
చేయగలడు? నోటమాటయే రాదయ్యెను. దుఃఖము పొట్ట
నిండి పొరలి పొరలి వచ్చుచుండెను. ఆతడెట్లు మాటలాడ
గలడు? ఆతడొక్కడే కాదు. ఇంటనున్న వారెల్లరు నేడువదొ
డగిరి. సుమంత్రుడు రథమును సిద్ధపఱచి తెచ్చెను. ఎల్లరియ
నుజ్ఞనువడసి యా మువ్వురును రథమునెక్కి వెడలిరి. ఆహా!
అప్పురజనుల దుఃఖము నేమనిచెప్పవచ్చును! రాముడడవికి పో
వుచున్నాడని యేడువనివారు లేరు. ఇంతయగుటకు కారణ
భూతురాలైన కైకేయిని తిట్టనివారు నుండలేదు. సుమంత్రు
డు శ్రీరామ లక్ష్మణ సీతలను తమసానదీతీరమున దించి రథ
మును మరలించి యయోధ్యకు తోలుకొనివచ్చిచేరెను. అప్పు
డు దశరథుడు "రామా! నిన్ను మరల నే నెన్నడు చూడగలను?

నీ వెంట నేను రాకుండ నిలిచితిని! నిన్ను బాసి నే బ్రతికియుండగలనా? తనయూ! నీవులేని యీ రాజ్యవిభవము నాకేల? ఈ సౌధవాసము నాకేల? ఈ ధనము నాకేల? హా! రామా! రమ్మా! ఒక్కమారు కౌగిలింపుమా! పున్నమనాటి పూర్ణచంద్రుని వెక్కిరింపజాలు నీ మోమొక్కసారిచూపుమా! రామా! నీ తండ్రిని ఈ కలుషాత్ముని ఇంతవెతగుంది జేసిపోవ న్యాయమా? అయ్యో! తండ్రీ! సకలసద్గుణగణముల కాలపట్టయి, సకలవిద్యా విశారదుడవయి, నీతిజ్ఞుడవై, ప్రజల కామోదముంచియుండెడువా కౌసల్యాగర్భమున నుద్భవించి ముద్దొంబనై, నా నోములకు ఫలంబవై జానకీరమణుండవై, [illegible] వార్ధక్యమున- ఈ నీచదశను- దిక్కులేనిచావు నాకు గలిగించితివే! తనయా! నే జీవించియుండగనే సకల మహీభారమును నీపై మోపి, కాననముల కేగి నేను తపమున ముక్తినందియు నిలచితినే! రామా! సుగుణాభిరామా! నీవే యరణ్యములకు బోయితివే! అయ్యో! నేనెట్లు జీవింతును? కడసారి ఒక్కసారి- నీ చల్లనిచూపు జూపరాదా? ఇంతకఠినమా? ఇసుమంతజాలి లేదా?'' యని పలువెతలంగుల వర్ణించుచు, చెంతనున్న వారికి కూడ దుఃఖముగలిగించుచు, జతనినూరడింప వచ్చినవారిని సైతము వెతలముంచుచు ఏడ్చుచు, నెత్తికొట్టుకొనుచు, చేతులు పిసికికొనుచు, దుఃఖించుచుండెను. ఎలుగెత్తి యేడ్చుచుండెను. కొంతతడవు ఒడలు తెలియక మూర్ఛిల్లి; లేచి కల

సరించు; ఎదుటగనబడినవారినెల్ల "రామా! రామా!" యని పలుచు. తుదకదే దుఃఖమున "రామా! రామా!" యనుచు ప్రాణమువిడిచెను. అతని ప్రాణముపోవునప్పుడు అతనికి శ్రావణునిశాపము జ్ఞప్తికివచ్చెను. (పూర్వమొకప్పుడు దశరథ మహారాజు వేటకై యడవులకేగియుండ, నొక సరోవరముచెంత శ్రావణుడను నతడు వృద్ధులగు మాతాపితరులను సేవించుచు దపసుచేయుచుండెను. అతడు నీటికై యాసరోవరమునకు బోయి పాత్ర నీటిలోముంచెను. నీటిచప్పుడువిని, దశరథుడు ఏదియోమృగము నీరుత్రాగుచున్నదని యనుకొని చూడకయే వింటబాణము వెట్టికొట్టెను. ఆబాణ మా శ్రావణునకు దగిలి అతడు మరణించెను. ఈ సంగతి తెలిసికొని రాజావృద్ధులును, అంధులునునగు శ్రావణుని మాతాపితరులచెంతకరిగి యావృత్తాంతము తెలిపి, కేవల మజ్ఞానముమూలమున నిట్టి యాపద తటస్థమయ్యెనని నుడివెను. అందున కావృద్ధుండు తమ కుపచారములొనరించుచున్న కుమారుడు చచ్చినదుఃఖమును బట్టలేక "రాజా! నీవును మావలెనె పుత్రవియోగము నొందగలవు! అప్పుత్రుని పేరుచ్చరించుచునే చత్తువుగాక!" యని శపించెను. ఇప్పుడు దశరథునకు నాశాపము జ్ఞప్తికివచ్చెను).

దశరథుడు చచ్చినవెంటనే మంత్రి నందిగ్రామమునను న్న భరతుని బిలుచుకొనివచ్చుట కొకదూతనంపెను. భరతు డయోధ్యకు వచ్చినపిదప జరిగినవృత్తాంతమంతయునువిని, మి

క్కలి దుఃఖించి రాముడరణ్యమునకేగుటకును, తండ్రి చచ్చుటకును కారణమాకైకేయిగదా! యని దుఃఖావేశమున తల్లినాక్షేపించి, యామె ననరానిమాటలనెను. కైకేయి చాలనొచ్చుకొనెను. భరతుని—తనకుమారుని—మేలుకోరకేకదా తాను రామునరణ్యములకంపుమనికోరినది? ఈహితమీతనికి అహితముగదోచెను. ఆమెయును తానొనరించిన ఘోరకృత్యమును గూర్చి చింతించుచుండెను. ఆమెకు, పాపము—వైధవ్యము సంప్రాప్తమయ్యెను! ఈ దుఃఖమునుబట్టలేక, తానీరీతి యగుటకును గారణమాకుర్మార్గురాలగు మంథరయుపదేశమేకదా; "అయ్యో! నేనేటికామంథరయుపదేశమునువింటిని? కన్నతల్లినికన్న నెక్కుడుగ నన్నాదరించు నారాముడు—నారాముడడవులపాలయ్యె! నాకోడలికన్న నెక్కుడుగ నన్నుపచరించు సీతయు నడవులపాలయ్యెను; హా! లక్ష్మణా! నిశ్చయముగానీవే నీయన్నకు దమ్ముడవు! ప్రాణనాథుడు, నన్నివైధవ్యదుఃఖమునముంచిపోయెను! కుమారుడీరాజ్యమునొల్లడట! నాకొడుకనియన్నమాతనకు బాపముచుట్టుకొనునట! అయ్యో! కుమారునకు పగిదాననైతిని. ఇంతకునుగారణమామంథరయేగదా!" అని విలపించుచుండ, శత్రుఘ్నుడువిని, కోపము తెచ్చుకొని, ఒడలుతెలియక మంథర చేతులు కాళ్లనుగట్టి చంపబోయెను. అప్పుడు భరతుడడ్డుపడి "తమ్ముడా! శత్రుఘ్నా! ఎంతటి ఘాతుకకృత్యమొనరింపనుంటివి? ఇప్పుడే ఘోరపాతకులమైయున్నాము—కా

వునని కడకొకసారియైనను మమ్ము జూడక, మాతోఁ జెప్పక, అన్న కానలకేగియున్నాడు. ఎప్పుడైనను మరలకలియుదుమేమోయని నాకొకింతయాశగలదు. ఇప్పుడీస్త్రీనిహత్యచేసిన స్త్రీహత్యచేసిన పాతకులమని మమ్ము జూడన్నైనజూడడు. మన వంశమునకే యపకీర్తికలుగును. వీరపురుషుడెన్నడును స్త్రీలనుజంపడు. ఇంక నీకోపము త్యజియింపుము" అని బోధింప, నతడూరకుండెను. భరతుడు "ఈ రాజ్యము రామరాజుది. అతడేలవలసినది. అన్యాయముగా జననియార్జించినరాజ్యమునకే నధినాథుడనుకాజాలను. ఎట్లయినను అరణ్యములకుబోయి, రాముని సందర్శించి, బ్రతిమాలి, యతనిదెచ్చి రాజ్యమేలజేసెద. తమ్ముడా! ఇదుగో నేనరణ్యములకేగుచున్నాను" అని చెప్పి, కౌసల్యమందిరమునకరిగె. ఆమెకునమస్కరించి, తాను నిరపరాధుడనియు, రాముని నెట్లయిన దెచ్చెదననియుజెప్పి, యరణ్యములకుబోవ ననుజ్ఞవేడెను. అందునకామె తన్నుగూడ వెంటదీసికొనిపొమ్మనికోరెను. ఆమెబయలుదేరగా, తక్కినయంతఃపురకాంతలును పరివారసమేతముగా బయలుదేరిరి. కులగురువగు వశిష్ఠుడు సైతము పయనించెను.

(భరత సందర్శనము)

రాముడు లక్ష్మణుడు, సీతయు నరణ్యములలో సంచరించుచు గంగాతీరమునకువచ్చిచేరిరి. అక్కడగుహుడను నిషాదుని రాజ్యముకలదు. ఆతనికి రాముడు వచ్చుచున్నాడను

సంగతి తెలిసెను. గుహుడు రాముని సందర్శించుటకై వచ్చి, యీ ముగ్గురిని దగినరీతిని సత్కరించి, తననావలో వీరిని గూర్చుండబెట్టుకొని గంగానదిని దాటించెను. అటనుండినడచి ప్రయాగమునకు బోయి భరద్వాజ ఋష్యాశ్రమమునకుబోయిరి. అచ్చట వీరికిదగిన మరియాదలు జరుపబడెను. భరద్వాజ ఋషీశ్వరుని దీవెనలంది, యటనుండికదలి చిత్రకూటమునకు బోయిరి. అచట వాల్మీకి ఋష్యాశ్రమముండెను. ఆయాశ్రమము చెంతనె లక్ష్మణుడొక చిన్న పర్ణకుటీరముకట్టె. దానిలో వీరిమువ్వురును నివసించుచుండిరి. సీత కుటీరముననుండెను. రాముడు తమ్మునితో నేమియో ముచ్చటించుచుండెను. ఇంతలో భరతుడును, శత్రుఘ్నుడును, శ్రీరాముని సన్నిధికరుదెంచి, నమస్కరించి, అయోధ్యలో జరిగినవృత్తాంతమెల్లయును విశదీకరించెను. "అన్నయ్యా! కైకేయినిక్షమింపుము; దీనులమగు మాయెడగరుణింపుము; అయోధ్యకుమరలివచ్చి రాజ్యము నీవేలుకొనుము" అని చేతులుజోడించుకొని వినయముతో బ్రార్థించెను. దశరథుడు గతించినవార్తవినినంత రామలక్ష్మణులును, సీతయు రోదింపదొడగిరి. వశిష్ఠుడు వారిని సమాధానపరుప శాంతివహించి, గురువునాజ్ఞమేరకు ఫల్గూనదీతీరమున తండ్రికి శ్రాద్ధాదిక్రియలుసలిపి, భరతునకు మగిడిపోవననుజ్ఞనిచ్చుచు "తమ్ముడా! కైకేయి యేమియు నపరాధముచేసియుండలేదు. ఆమెయొక్కయు దండ్రియొక్కయు నాజ్ఞలను

పాలించుటయే క్షత్రియధర్మము. రాజసింహాసనమిాకొఱకై చాలకాలము రాజవిహీనముగా నుండదగదు. రాజ్యము నరాజకమగు. అనేకపాపములుకలుగు. ప్రజలు కలహింతురు. శత్రురాజులు దండెత్తి వత్తురు. కావున, నతిశీఘ్రముగా నరిగి రాజ్యకార్యమును వహింపుము. ఈరాజ్యము నీవేలిననేమి, నేనేలిననేమి? అన్నియు నొక్కటియె. పదునాల్గేండ్లు గడచినపిమ్మట పునర్దర్శనము లభింపగలదు." అని యనెను. భరతుడెంతయు చింతించి రాముని విడిచిపోవనొల్లకుండెను. గురువగు వశిష్ఠుడును శ్రీరామునకెన్నివిధములనో యయోధ్యకు మరలివచ్చుటకు విన్నవించెను. అందుకు రాముడు "గురువర్యా! మీరు నీతులెరుగరే? తండ్రి నసత్యవాదునిజేయుగలనా? పదునాల్గేండ్లకదా? ఎంతకాలముగియగలదు? మీకంతయాతికినింతకోరిక కలదేని, రాజ్యభారము వహింపఁగైకొందును" అని యూరడించెను. భరతుడింకనితనితో వాదులాడుటలో నేమియులాభములేదని యెఱింగి "అన్నయ్యా! నాకొక్కవరమి" మ్మని వేడెను.

రాముడు- అదియేమియో యడుగుము.

భరతుడు- రాజ్యమునీయదే. నేనేలిన నీకుప్రతినిధిగ నేలవలయు. ఆసింహాసనము నధిష్ఠించుటకు నాకర్హత లేదు. కావున నాపై ననుగ్రహమువహించి నీపాదుకల నిటులిమ్ము. వానికిపట్టాభిషేకముచేసి, శత్రుఘ్నుని రాజ్యకార్యములనిర్వహింపనియమించి,

నేను మునివృత్తిబొంది నందిగ్రామమున నీరాకకై యెదురు చూచుచుండెదను. ఈ పదునాల్గేండ్లు ముగిసిన వెంటనె రావలయు. అటునీవు రాకపోయితివా నేనగ్నిప్రవేశము జేసి చచ్చువాడను.

వశిష్ఠులు:— రామా! ఇది సమంజసముగానున్నది. ఇటుచేయుము. మాకందఱికిని ఇదిహితమె.

కౌసల్యామొదలగునంతఃపురస్త్రీలును సమ్మతించిరి. రాముడింక విధిలేక భరతునియభీష్టము దీర్పవలసివచ్చెను. తన పాదుకలనుదీసి పట్టాభిషేకము జేయ భరతునకిచ్చెను. భరతుడు పరివారసహితుడై వెడలిపోయి తాననినట్లు పాదుకలను సింహాపీఠికనుంచి, రాజకార్యముల నిర్వహించుటకు శత్రుఘ్నుని నియమించి, జటయువల్కలములధరించి భరతుడు మునివృత్తిని దపముజేయుటకై నందిగ్రామమునకుబోయి, యటదినములు లెక్కపెట్టుచుండెను.

---

3. అరణ్యకాండము.

(సీతా రామ లక్ష్మణులరణ్యమున నివసించుచుండగా నటజరిగినవృత్తాంత మీకాండమున జెప్పియున్నందున, నీకాండమునకు "అరణ్యకాండము" అని పేరుపెట్టబడియున్నది).

(లక్ష్మణుడు శూర్పణఖ ముక్కు చెవులు కోయుట).

భరతుడు రాముని పాదుకలను దీసికొనిపోయిన తరువాత రాముడును లక్ష్మణుడును సీతయు అత్రిఋషీశ్వరుల యాశ్రమమునకు బోయిరి. అట అత్రిఋషిభార్యయగు అనసూయ వీరిని ఆదరించి, సీతకు నాన్నియలంకారములిచ్చెను. తరువాత ఋషీశ్వరునిదీవెనలనుబడసి, యటనుండి కదలి దండకారణ్యమునకుపోయి పంచవటీ అనిపేరుగలవనములో గోదావరీతీరమున ఒక పర్ణకుటీరము నిర్మించి యందుండిరి. రాముడు కుటీరమునందేయుండి సీతను రక్షించుచుండ, లక్ష్మణుడు కందమూలఫలాదులనుదెచ్చి అన్నకు వదినెకునిచ్చి వారుభక్షించిమిగిలినదానినుదినుచు కాలముగడపుచుండెను. ఈరీతిగ కొంతకాలము గడచెను. అనంతరమొక్కనాడు శూర్పణఖ అను పేరిటిరాక్షసి వీరిదగ్గరకువచ్చి యేదో దుర్మార్గమైన కోరికలుకోరగా, రామచంద్రుని ఆజ్ఞవడసి లక్ష్మణుడు ఒక్కబాణముప్రయోగించి యా రాక్షసి ముక్కును చెవులుకోసివేసెను. అందుకా రాక్షసి యేడ్చుచుబోయి ఖరుడు, దూషణుడు, మొదలుగాగల తనతోడివాండ్రగు రాక్షసులతో నీసంగతిన తెయుజెప్పెను. అప్పుడు భయంకరాకారులగు రాక్షసులపరివారము రామచంద్రునిపై యుద్ధమునకువచ్చెను. రామచంద్రుడు వీరికెంతమాత్రము భయపడకయె వీరినందఱినిఎదిరించెను. త్రిశిరుడు, ఖరుడు, దూషణాదులను మొదలుగాగల భయంకరులు

ను పరాక్రమవంతులును రామునివంటియొకబాలునిచేత యుద్ధ
ములో దెబ్బలుతినిచచ్చుట యెంతవింత! అని యాశ్చర్యము
తో విచారించుచు శూర్పణఖ తనతమ్ముడగు రావణుని దగ్గర
కరిగి యావద్వృత్తాంతము నాతనికెఱిగించికొనెను. తనకవ
మానముచేసిన రామలక్ష్మణులను దండింపవలెనని చెప్పెను.
రావణుడు లంక అనుద్వీపమునకు రాజు. అతడు రాజసభలో
కూర్చుండియుండెను. అప్పుడు శూర్పణఖ యేడ్చుచువచ్చి
తనకు జరిగిన యాపదయు బరాభవము నివేదించి "అయ్యో!
నీవిక్కడనెమ్మదిగకూర్చున్నావేమి? అక్కడనొకబాలుడెంతచే
యుచున్నాడు! వానినిప్పుడేదండింపకుండిన మీ సర్వస్వమును
నాశముచేయుగలడు. వాడు నాముక్కును చెవులునుకోసి నన్ను
సౌందర్యహీనురాలిని గాఁజేసెను. ఖరదూషణాదులగు బలా
ఢ్యులనతఁడొక్కఁడే చంపివేసెను. అతనితో నొకస్త్రీయున్న
ది. ఒకతమ్ముడున్నాడు. ఆస్త్రీ మిక్కిలిచక్కనిది. మూడు
లోకములు నేలు నీకే యారత్నము తగియున్నదని నేనుసాక్షిగ
చెప్పగలను." అనియనెను.

(సీతాపహరణము).

చెల్లెలు పడుచున్నయవస్థనుజూచియు, ఆమె వచించిన
మాటలువినియు రావణుడు మిక్కిలిచింతించి, యేయుక్తిచేత
నైనను రాముని శీఘ్రముగాను చంపవలెనని యెంచి, మారీచు
డను రాక్షసునిదగ్గఱకేగి "మారీచుడా! ఏవిధి నాయోపా

యములచేతనైననుసరియే, సీతను దొంగిలి[redacted]నా దగ్గఱకురమ్ము'' అని యాజ్ఞాపించెను. అందుకు మారీచుడు విచారముతో ''ప్రభువా! ఇదిమిక్కిలి క్రూరకృత్యము. మీకీదుర్బుద్ధులెవరునేర్పిరి? ఇతరులస్త్రీలను ఆశించుటదగునా? ఇటుచేసిన కుంభకర్ణుడు, విభీషణుడు మొదలగు సోదరులతోడను, ఆప్తజనులతోడను మీరు నాశమొందగలరు. కావున ఈబుద్ధిమానుడు'' అని హితమునుపదేశించెను. కాని, మరణముసమీపించినరోగికి ఔషధము ఏవిధముగారుచింపదో ఆతీరుననే మారీచుని హితోపదేశము రావణునకు రుచింపలేదు. అతడు కోపముతో కన్నులెఱ్ఱచేసి మారీచునిగని, చేతికత్తి ఝుళిపించుచు ''ఓరీ! మూర్ఖుడా! నాయాజ్ఞనుమీరెదవా? నాకుబుద్ధులుచేర్పునంతటివాడవేనీవు? నా యీకార్యముచేసితివా నీవు బ్రతికియుండగలవు, లేకున్న ఇప్పుడే నీతలను నఱికివేయుదును'' అని యుగ్రముగాబలికెను. మారీచుడింకేమిచేయగలడు? విధిలేక సీతనుఅపహరించితెచ్చుటకొప్పుకొనెను. రావణుడును మారీచుడును ఒక్కరథమునగూర్చుండి దండకారణ్యమునకుబోయిరి. మారీచుడు బంగారువర్ణముగల యొకచక్కనిలేడిరూపముధరించి సీత నివసించుచుండిన పర్ణకుటీరముదగ్గర, ఆమెచూడవలెనని, ఇటునటుదిరుగుచుండెను. ఆలేడిరంగు బంగారమువంటిది. కొమ్ములు పగడమురంగుగలది. దేహముపైని వెండ్రుకలు ముత్తెములవలె తెల్లగనుండెను.

కన్నులు రత్నములవలె ప్రకాశమానములై యుండెను. ఇట్టి సుందరరూపముగల యాలేడిని చూచిన ఎవరు దానినిబట్టుట కపే క్షింపరు? సీత దానినిచూడ, ఆమెకు దానిని పెంచవలెనని కోరిక పుట్టెను ఆమె తనకోరిక రామునకెఱిగించి, యెట్లైనను దానిని పట్టి తెమ్మని యతినిని బ్రతిమాలెను. అప్పుడు రాముడు ఆమెకోర్కె తీర్చుటకు దానులేడినిపట్టబోవుచు లక్ష్మణునితో "తమ్ముడా! లక్ష్మణా! ఇట మీావది నెను కాపాడుచుండుము. ఇచట మృగములుసంచరించుచుండును, రాక్షసులువత్తురేమో! జాగ్రత్త! నేని తలోనె యాలేడినిపట్టి తెచ్చెదను" అని చెప్పి, లక్ష్మణుని సీతకు కావలియుంచి లేడివెంటబోయెను. ఈ హరిణముపరుగెత్తుచుండ రాముడు దానివెంట బరుగువారుచుండెను. లేడి పర్ణకుటీరమునుండి చాలదూరమువరకు రామునిదీసికొనిపోయెను. పిదప రాముడు మారీచుని కపటమునెఱిగి యొకబాణము నాలేడిపై బ్రయోగించెను. ఆలేడికాదెబ్బతగిలెను. అప్పుడు లేడిగామారి యున్న మారీచుడు బిగ్గరగా రామునికంఠమువలనే తనకంఠ స్వరము మార్చి "హా! సీతా! హా! లక్ష్మణా! రండు- నన్ను రక్షింపుడు" అని యఱచెను. ఈయఱపువిని సీత లక్ష్మణునితో "లక్ష్మణా! మీాయన్నగారికేదియో అపాయముసంభవించినది. 'హా లక్ష్మణా! రమ్ము- రక్షింపుము' అని యఱచుచున్నారు; కావున వేగమే మీాయన్నగారిసహాయార్థముఱుకు

ము" అని భయముతో ననియెను. అందుకు లక్ష్మణుడు "వదినెగారు! ఈకంఠస్వరము అన్నగారిదికాదు. మీరేమియు జింతింపకుడు. అన్నగారి కెవరివలనను ఏకీడును మూడజాలదు" అని యామెను ఊఱడించెను. ఆమెవినదు. ఇతడెన్ని తెఱగులనామెను నెమ్మదిపఱచుటకు తగుమాటలు చెప్పినను వినక, దుఃఖముతో ఆమె లక్ష్మణునిపై కోపించెను. ఇంకనేమి చేయగలడు? ఎట్లయిననుసరియె. ఈమెమాటమీఱరాదని యనుకొని లక్ష్మణుడు రాముడుపోయినదారినిబట్టిపోయెను. ఇప్పుడు కుటీరములో సీతయొక్కతెయె దుఃఖించుచుండెను. ఇదేసమయమని రావణుడు యతివేషముధరించి బిచ్చముపెట్టుమని సీతఇంటియొద్దకువచ్చెను. ఆమె బిచ్చమువేయబోవగా ఆ రావణుడామెను ఎత్తుకొని రథమునగూర్చుండబెట్టుకొని రథమును మహావేగముతో దోలుకొని, లంకత్రోవబట్టిపోయెను. అప్పుడాసీత యేడ్చుచు గట్టిగా రామలక్ష్మణులను బిలుచుచుండెను.

ఇంతలో గరుత్మంతునికుమారుడగు జటాయు వెచ్చటనుండియోవచ్చుచుండగా సీతయేడ్పులతనికి వినబడెను. అంతనె యాజటాయువు రావణునితో నామెనువిడువుమని యెన్నివిధములనో చెప్పెను; గాని రావణుడువినడయ్యెను. అప్పుడు కోపముతో జటాయువు రావణునిరథముపైదూకి ధ్వజమును విరుగగొట్టెను. సారథినిజంపెను. రావణునివీపుమీదిమాంసముకూడ కొంచెమునోటితోబట్టిలాగెను. కాని, రావణునిపం

టిపరాక్రమవంతుడు మూడులోకములయందు నెవ్వడును లేడు.
ఇంక నీజటాయు వెంతటివాడు? రావణుడు కోపముతో బాణము
ను ప్రయోగించి జటాయువు రెక్కలనువిరుగగొట్టెను. రెక్క
లువిరిగినంతనె జటాయుబలమంతయునశించెను. ఆతడు క్రింద
పడిపోయెను. రావణుడు జటాయుచూచుచుండగానె సీతనెత్తి
కొని వెడలిపోయెను.

ఇక్కడ లక్ష్మణుడు రాముని వెదకుచు బోవుచుండగా
రాముడెదురై వచ్చుచుండెను. అతడు లక్ష్మణునిచూచి "సీత
నొంటిగావిడిచి యిచటికేలవచ్చితివి?" అని ప్రశ్నించెను. అం
దునకు లక్ష్మణుడు జరిగినవృత్తాంతము చెప్పెను. ఇట్లు వీరిరు
వురును మాటలాడుచు కుటీరముదగ్గరకువచ్చిచేరిరి. అందు
ప్రవేశించిచూడగా సీత కానరాదయ్యెను. ఎచ్చటెచ్చటనో
వెదకిరి. గట్టిగాపిలిచిరి. ఎచ్చటనుగనబడదు. మారుపలకదు.
ఈమెయెందునుగనబడకుండుటవలన రామునకు దుఃఖముకలి
గెను. ఆమెనుతలచియేడ్వమొదలుపెట్టెను. ఈదుఃఖముచే
నతడు పిచ్చివానివలె ప్రవర్తింపసాగెను. కొండలలోనను,
గుహాలలోను, చెట్లక్రిందలను, నదీతీరములయందును- అన్నిచో
ట్లను వెదకెను. ఆమె కనబడలేదు. ఈయననుమఱింతదుఃఖ
మెక్కువయయ్యెను. ఇట్లన్నిచోట్లను వెదకుచు వెదకుచు జటా
యువు పడియున్నస్థలమునకువచ్చిచేరిరి. జటాయువు రామలక్ష్మణు
లనుజూచినంతనె రావణుడు సీతనెత్తికొనిపోవుచుండెననియు,

నామెను విడిపించుటకై రావణునితో దాను పోరాడగా దనకిట్టి దురవస్థ కలిగెననియు మొదలుగాగల సకలవృత్తాంతములు చెప్పి "రామా! నీవిటకు వత్తువేమో, నీతో నీయుదంతము నుడివి చత్తుగాక అని యింతవరకును నా ప్రాణములను బిగబట్టుకొని యుంటిని, ఇప్పుడు నిన్ను దర్శించితిని. ఇంక నేను నిశ్చింతగా మరణించెదను" అని చెప్పి జటాయువు ప్రాణము విడిచెను. సీతను గురించి జటాయువు పోరి ప్రాణము విడిచినందున రాముని మనసు కరిగి, అతనిమీద మిక్కిలి కరుణ కలిగి, ఎవరైన దగ్గఱి చుట్టము చచ్చిన నప్పుడెంత దుఃఖము కలుగునో యంత దుఃఖముతో రాముడు ఏడువ మొదలుపెట్టెను. కొంతసేపటికి దుఃఖము నణచుకొని రాముడా జటాయువుకు దహనక్రియలొనరించి సీతను వెదకుచు ముందుకు బోయెను.

4. కిష్కింధా కాండము.

(కిష్కింధానగరమున జరిగిన చరిత్రము నీకాండము వివరించియున్నందున ఈ కాండమునకు "కిష్కింధాకాండము" అని పేరు కలిగినది).

(సుగ్రీవునితోటి సఖ్యము).

రావణుడు సీతనెత్తికొని దక్షిణదిక్కున లంకకుపోయె

నని జటాయువు చెప్పినప్పటినుండియు, నామె నేవిధముగా మరల దీసికొనిరాగలమా యనువిచారముతో రామలక్ష్మణులు మునిగియుండిరి. రాముడు, తానుబోయినదిక్కునుగుర్తించి వెంట వచ్చి తన్నురక్షించుననను నపేక్షతో సీత తనయొంటిమీదిసొమ్ములుతీసి చీరకొంగుకొంచెముచింపి వానినందులోకట్టి క్రిందపడవేసియుండెను. ఆగుర్తుననుసరించి యామార్గమున నామెను వెదకుచు రామలక్ష్మణులరుగుచుండిరి. అటుపోవగాబోవగా ఋష్యమూకపర్వతమునకు సమీపమున పంపాసరోవరము చెంతకువచ్చిచేరిరి. ఆసరోవరము కిష్కింధారాజ్యములోనిది. ఆకిష్కింధారాజ్యమును వాలి యనురాజు పాలించుచుండెను. అతనికి సుగ్రీవుడను తమ్ముడొకడుండెను. ఆయన్నదమ్ములకు బద్ధవైరము. మారుతిసహాయమున రామలక్ష్మణులకును సుగ్రీవునకును స్నేహముకలిగెను. వారివారికథలన్నియుజెప్పికొనినపిమ్మట సుగ్రీవుడు "వాలినిజంపి కిష్కింధకు నన్నురాజుగాజేసిన నా సకలసైన్యముతోవచ్చి సీతనువెదకి మరలమీకిప్పించెదను" అని రామునితోననెను. అందుకు రాముడుసమ్మతించెను.

వాలిసుగ్రీవులకు వైరముకలుగుటకు కారణమువినుడు:—
తండ్రిమరణానంతరము వాలి జ్యేష్ఠపుత్త్రుడైనందున రాజయ్యెను. పిదపకొన్నాళ్ళకు మాయావియను అసురునితో వాలికి యుద్ధముకలిగెను. వాలియుసుగ్రీవుడునుగలిసి మాయాసురునితో యుద్ధముచేయుచుండగా నా యసురుడు భయపడి పారిపోయి

యొకగుహాలోఁ జొరబడెను. వాలియునాగుహాలోఁ జొచ్చుచు సుగ్రీవుని నాబిలద్వారముననుండుమని చెప్పిపోయెను. వాలి మరలబయటికిరాలేదు. సుగ్రీవుఁడొక్క సంవత్సర మా బిలద్వారమునను కాచియుండి యన్నరాకకై యెదురుచూచుచుండెను. కాని అన్న రాలేదు. గుహాముఖద్వారమువరకు నెత్తురు ప్రవహించుచుండెను. సుగ్రీవుడదిచూచి, తనయన్న నా మాయావి చంపెననితలచి, యాబిలద్వారమునకొక పెద్దబండనుమూసి తానింటికిమరలివచ్చి సింహాసనమునధిష్ఠించి తానురాజయ్యెను.

ఈగుహాలో వాలి అసురునిజంపి గుహాముఖమునకువచ్చి చూడగా అది మూయబడియుండెను. బయటవెడలుటకు వేరుమార్గములేదు- అప్పుడు వాలికి సుగ్రీవునిపై చాలకోపము కలిగెను. ఏదోయొకయుక్తిచేత బయటికివచ్చి సుగ్రీవుని రాజ్యభ్రష్టునిజేసి యతనినితనరాజ్యమునుండితరుమగొట్టెను. అతని భార్యను తనపోషణలోనుంచుకొనెను. అప్పటినుండియు నెల్లచోట్లను దిమ్మరుచు, తనభార్యను, రాజ్యమును మరలసంపాదించుకొనుటకై ఉపాయములువెదకుచుండెను. కావున నిప్పుడు రామలక్ష్మణుల సహాయము లభించెను. సుగ్రీవుడు వారితో మైత్రిజేసుకొనెను.

(వాలివధ).

వాలిసుగ్రీవుల యుద్ధము ప్రారంభమయ్యెను. ఆయుద్ధములో రాముడొక చెట్టుమరుగున నిలిచి వాలిపై నొకబాణము

నుబ్రయోగించెను. ఆ బాణము వాలిరొమ్మునన్నాట నతడు నేలవ్రాలెను. ఆతనుక్రిందపడగానె, వ్యాధుడొకబాణముప్రయోగించిన దానిచేమృతిజెందినహరిణముచెంత వాడెంతయాత్రముతోబోవునో, యాతీరున రాముడాత్రముతో వాలిసన్నిధికేగెను. అప్పుడు రామునిగాంచి వాలి "ఓరీ! నీవురాజకులమున బుట్టితివి, కాని, రాజధర్మములింకనునీవు దెలియవు! నేను నీకొనరించినయపరాధమేమి? నాకింతటిశిక్షయొసగ నేమికారణము? అన్నదమ్ములమగు మాయిరువురిపోట్లాటలో నీవుప్రవేశించుటకేమి కారణము?" అనియడిగెను. అందుకు రాముడు "భూమిపై పాపులసంఖ్యయధికమైనది. భూమికివారి వలన నెక్కువభారముగనున్నది. కావున దుష్టులనుదగురీతిని దండించుట రాజధర్మము కాదా? అపరాధునిదండించుట రాజధర్మము కాదా? కావున నాధర్మము నేనొనరించితిని. నీవేమియు నపరాధముచేయనేలేదా? సుగ్రీవుని రాజ్యమునుండి వెడలగొట్టి యతనిభార్యను నీవశమునను ంచుకొనుట నీదితప్పు కాదా? అందువలననె దుర్మార్గుడవగు నీకీదండనవిధించితిని" అని ప్రత్యుత్తరమొసగెను. తనయపరాధము జ్ఞాపకమునకువచ్చినంతనె వాలి కనుదుఃఖించి తనకుమారుడగు అంగదునిబిలిచి సుగ్రీవుని కాళ్లపైబడుమనిచెప్పి సుగ్రీవునితో "తమ్ముడా! నీవేయీకుమారునికిదండ్రివై పోషింపుము. నీవుకన్నపుత్రునిబలె వీనినరయుము." అనిదుఃఖముతో వేడెను. అందుకుసుగ్రీవుడు కన్నీటి

తోనంగీకరించెను. వాలి కుమారునితో "పొమ్ము! నిన్నత డు తనకుమారునివలెజూచుకొనును" అనిచెప్పి యతనిని సుగ్రీవునకొప్పగించి ప్రాణమువిడిచెను.

(సీ త ను శో ధిం చు ట).

మొదటచేసికొన్న యేర్పాటు తెఱగున రాముడు వాలిని వధించి సుగ్రీవునకురాజ్యపట్టాభిషేకముచేసెను. అనంతరము సుగ్రీవుడు సీతనువెదకుటకై నలుదిక్కులకును హనుమంతుడు (ఇతనికి ఆంజనేయుడు, మారుతి అనికూడ పేరులుగలవు), నలుడు, నీలుడు, మొదలుగాగలవానరులనుపంపెను. సీతనువెదకి ఒక్కనెలలోపలరావలెనని వారినాజ్ఞాపించెను. ఈవానరసైన్యమునకు హనుమంతుడు ముఖ్యనాయకుడైయుండెను. కావున అతనినిబిలిచి రాముడు తనవ్రేలియందుండిన యుంగరమును దీసి, యాసీతకానవాలుగనిమ్మనియిచ్చెను. ఆయుంగరమును దీసికొని హనుమంతుడు అంగదుడు మొదలైన వానరవీరులు దక్షిణదిక్కునకేగిరి. తక్కినయితరవానరులు ఇతరదిక్కులనుబట్టిపోయిరి. నెలపూర్తికాగానె అందఱును అనేక దేశములు తిరిగితిరిగి వ్యర్థముగమరలివచ్చిరి. కాని, హనుమంతునిపరివారముమాత్రము రాలేదు. సీతనునేటికి యామెజాడ కనుగొన్ననేగాని రామునకుముఖముచూపకూడదను ఉద్దేశముతో వీరువెడలియుండిరి. అటుపోవగాబోవగా జటాయుతమ్ముడగు సంపాతి వీరిసిసముద్రతీరమునగలిసెను. అతడు ఈవానరు

లతో రావణుడు సీతను సముద్రముదాటించి లంకకుదీసికొని పోయినాడనిచెప్పెను. ఆమాటవినినంతనె సముద్రమునుదాటి లంకకుబోవలెనని వారు యోజించుచుండిరి. కాని, యింత పెద్దసముద్రము నెట్లుదాటవచ్చును? అప్పుడువానరులందఱు నిరాశులై యొకరిముగమునొకరుచూచుచు ఏమియుదోచక కూర్చుండియుండిరి. ఇంతలో హనుమంతుడు "మీరువిచారపడకుడు. ఈ సముద్రమును నేను నిమిషమాత్రమున దాటి సీత యెచ్చటనున్నదియుజూచివచ్చెదను" అనిచెప్పి ఒక్కలి వెడల్పుగానున్న యా సముద్రమును దాటిపోయెను. అక్కడ ఎందెందు వెదకినను ఆమెకనబడలేదు. తుదకు అతికష్టప్రయాసములకోర్చి ప్రతిచోటను వెదకగా వెదకగా అశోకవనమున నొకచెట్టుక్రిందనుకూర్చుండియున్న సీత యాతనికిగనబడెను.

5. సుందర కాండము.

(ఈకాండమున లంకలో హనుమంతునకును సీతకును ప్రథమసందర్శనముజరిగిన సుందరమగువృత్తాంతము నుడివియున్నందున ఈకాండమునకు "సుందరకాండము" అని పేరు కలిగెను).

అశోకవనమున సీతాదేవిని రావణాసురుని సేవకులు రావణుని
పెండ్లియాడుమని బలవంతపెట్టుట.

(లంకను కాల్చుట).

సీత తనకులోబడవలెనని రావణుడామె ననేకవిధముల బాధపెట్టెను. మంచిమాటలుచెప్పిచూచెను; గాని యామె లోబడదయ్యెను. అందుకుగోపించి రావణుడు రాక్షసస్త్రీలను బిలిచి సీతకు బోధింపుడని ఆజ్ఞాపించెను. వారునామెకు కావలి కాచుచు, ఎన్నిరీతులకష్టపెట్టినను ఆమెయెంతమాత్రము జలించదయ్యెను. అప్పుడు రావణుడు సీతతో "నీకొక్కసంవత్సరము గడువిచ్చితిని; ఈసంవత్సరములోపల నీవు నాకులోబడకపోయితివా, నిన్నుజంపివేయుదును" అని బెదరించెను. అప్పటికపుడె పదినెలలుగడచిపోయియుండెను. ఇక రెండునెలలు మాత్రము గడువున్నది. సీత పలుమారు రాముని దలచితలచి దుఃఖించుచుండెను. నిద్రాహారములొల్లకుండెను. ఇట్టిసమయమున ఆకస్మికముగా హనుమంతుడామెచెంత కేగి రాముని సంగిడియుంగరమామెకిచ్చి "రామలక్ష్మణులు సుఖముగనున్నారు. శీఘ్రముగనెయిక్కడికిరుదెంచి నిన్నుదీసికొనిపోగలరు" అనిచెప్పి యామెనూరార్చెను. అప్పుడామె కెంతసంతోషమయియుండును! ఆమె హనుమంతునితో "నీవువేగ మరిగి వారినిదోడ్కొనిరమ్ము; పొమ్ము" అని సెలవొసంగిపంపెను. అతడుమరలిపోవుచు అశోకవనమునందలి చెట్లనుబెకలించివేసి, ఉన్నతమైన మేడలను మిద్దెలను, భవనములను నాశముచేసెను. ఇతడిట్లుచేయుచుండగా గొందఱురాక్షసులుచూచి, ఇతనిమీ

దికి యుద్ధమునకువచ్చిరి. యుద్ధములో హనుమంతుడు రాక్షసులను గొందఱినిజంపివేసెను. ఒక కోతి రాక్షసులనుజంపుచున్నదని రావణునితో నెవరో చెప్పిరి. అప్పుడు రావణుడతి కోపముతో హనుమంతునివధించుటకై తనకుమారులలో అక్షుని, ఇంద్రజిత్తునుబంపెను. అక్షుని హనుమంతుడు నాశముచేసెను. తానై ఇంద్రజిత్తునిచేతబట్టువడెను. అప్పుడు రాక్షసులందఱుగూడి యితనికాలుజేతులుకట్టి రావణునిసమక్షమునకు దీసికొనిపోయిరి. ఈ కోతిని జంపుడని రావణుడాజ్ఞనొసగెను. కాని, రావణునితమ్ముడగు విభీషణుడు అన్నను వారించి "అన్నా! ఇతడురాయబారిగవచ్చియున్నవాడు. రాయబారినిజంపుటధర్మముకాదు" అనియనెను. ఇందునకు రావణుడు సమ్మతించెను, గాని, యితడుతనపట్టణమును, వనమును నాశముచేసినందున, ఏదేనిశిక్షయొనగింపవలెననియెంచి, ఇతనితోకకు గుడ్డలుచింపికట్టి, నూనెలోముంచి, దానికి నిప్పంటింపుడని యాజ్ఞాపించెను. అట్లుచేసిరి. హనుమంతుడు కాలుచున్నతోకతో పైకెగిరి, ఒకయింటిమీదవ్రాలెను. ఆయిల్లుకాలదొడగెను. అక్కడనుండి యింకొకమేడమీదికివ్రాలెను. ఆమేడయు దహింపబొడగెను. అదిచూచి మఱొక్క భవనముమీదికి దుమికెను. ఆభవనమురగులుకొనెను. ఈవిధముగా నాలంకలోనున్న మేడలు భవనములనన్నిటినికాల్చుచు, లంకను భస్మముగాజేసి ఒక్కమొగులున సము

ద్రమునుదాటి, తనతోడికాంధ్రులున్నచోటికివచ్చిచేరెను. పిదప యందఱునుగలిసి రామునిదగ్గఱికేగిరి. అటకేగి రామచంద్రుని తో హనుమంతుడు సకలము నెఱింగించి, సీత యానవాలుగసత నిచేతికిచ్చిన మాణిక్యము రామచంద్రునకిచ్చెను. అప్పుడు రాముడుమిగులసంతసించి, సీతను, అత్రప్రయాసమునకోర్చి, కనుగొనివచ్చిన మారుతినతిప్రేమతో కౌగిలించెను.

---

6. యుద్ధకాండము.

(రావణునితోయుద్ధముచేసి రాముడు వానినిజంపినకథ యీకాండమున చెప్పబడియుండుటవలన, ఈ కాండమునకు "యుద్ధకాండము" అని పేరుపెట్టబడినది).

హనుమంతుడుచెప్పిన వృత్తాంతమెల్లయునువిని రాము డు, లక్ష్మణుడు, సుగ్రీవుడు, వానరసైన్యసమేతులై సీతను లంకనుండి తెచ్చుటకై బయలుదేరిసముద్రతీరమునకువచ్చిచేరిరి. కాని, ఇంతవిస్తీర్ణమగు సముద్రమునుదాటుటకుమార్గమేది?

(విభీషణునితో మైత్రి).

లంకలో రావణుడుకూడ యుద్ధప్రయత్నములుచేయు చుండెను. రాముడుకేవలము మనుష్యమాత్రుడు; అందున

ను అజ్ఞానబాలకుడు' అతనిదేమిలెక్క? అతిసులభముగా నత నిని గెలువవచ్చును; అని యనుకొని రావణుడు నిర్భయముతో నుండెను. కాని, విభీషణునకుమాత్ర మావిధముగాతోచు చుండలేదు. అతడు శుద్ధమానసుడును, పవిత్రవర్తనుడును, సుస్వభావుడునునై యుండెను. సీతనుసురలరామునకొప్పజెప్ప వలెనని యతడనేకపర్యాయములు రావణునితో నొక్కి నొక్కి చెప్పచూచెను. కాని, పాపమతి నీమాటలయందు లక్ష్యముంచి నవా రెవరు? తుదకతడు విసిగి, యెవరిపాపము వారినే నశింపజే యునని రావణునిపక్షము నవలంబింపక రాముని కడకువచ్చెను. కాని సుగ్రీవునకుమాత్ర మతనియందు విశ్వాసముకలుగదాయె ను. రావణుడతనిని గపటబుద్ధితో నిక్కడి యుదంతములన్ని యు తెలిసికొనవచ్చుటకై పంపియుండవచ్చునని శంకించెను. కా ని, రామచంద్రు డుదారమానసుడై యుండి "ఎవరైననేమి యెట్టిబుద్ధితో వచ్చిననేమి? మన శరణుజొచ్చినయతడు ముఖ్య ముగా రక్షింపబడవలసినదె" అని చెప్పి విభీషణుని సత్కరించి, యతనిని దనసమీపముననే యుంచుకొని లంకారాజ్యమున కత నికి పట్టముకట్టుటకొప్పుకొనెను.

రాముని సైన్యమంతయు సముద్రతీరమునకు వచ్చి, ఈ సముద్రము నేవిధముగా దాటవలయునని యాలోచించు చుండిరని మీకు చెప్పియుంటిమికదా! ఇప్పుడు విభీషణుడు వీరి కుపాయముచెప్పెను. అతడు చెప్పినట్లుగ విశ్వకర్మపుత్రుడగు

నలునిబిలిపించి యాసముద్రమునకు వంతెనకట్టించిరి. ఆవం తెన అతిశీఘ్రకాలములోనె సిద్ధమయ్యెను. ఆవంతెనమీదు గ నావానరసైన్యముతో రాముడు సముద్రమునకావలనున్న సువేలాచల మను పర్వతముపై వచ్చిచేరెను.

వానరసైన్యము సముద్రముదాటివచ్చిన సంగతి రావణునకు తెలిసి యతడు శుకుడు, సారణుడు అను ఇరువురు దూతలనుపిలిచి శత్రుసైన్యము విషయమై అన్నియు తెలిసికొని రండనిపంపెను. దూతలిరువురును దూరమునుండి యాసైన్యమునుజూచి తిరిగిపోయి రావణునితో "ప్రభువా! వానరసైన్యమెంత ఉన్నదని చెప్పగలము? కొంచమా? లెక్కపెట్టవీలా? అనేకకోట్లుండవచ్చును. సైన్యము చాలయున్నది. చూడగా మనమీవానరులతో పోరి జయముపొందుదుమని మాకుతోచ లేదు. కావున, మనమిప్పుడు యుద్ధముమానుట యెఉత్తమము: మాయభిప్రాయమేమనగా సీతనుదీసికొనిపోయి రామునకొప్పజేసి, యతనితో మైత్రిజేసికొనుటయే శ్రేయము" అనినుడివిరి. రావణుని రాణియగు మండోదరియు నీవిధముగానెచెప్పెను. కాని రావణుడెవరిమాటలును, ఎవరియు పదేశములును, వినడయ్యెను. ఎవరేమిచేయగలరు? తరువాత రావణుడు రామునిశిరసుమాదిరిగనె యొకశిరసుమట్టితో చేయించి, యతని ధనుస్సువంటి ధనుస్సుచేయించి, వానిని సీతయొద్దకంపి "మేము రామునిజంపినారము. అతిశీఘ్రప్రాణ

ములో లేదు. ఇకనైన నీవు మాకులోబడుదువా, లేదా ?”
అని బెదరించియడిగించెను. కాని, యామె యిట్టిబెదరింపుల
కును మాయలకును, మోసపోయి తనకులమును శీలమును
జెఱచుకొనునంతటి మూర్ఖస్త్రీకాదు. అందునకును ఆమె లో
బడలేదు. కాని, భర్తశిరసునుజూచి మనసుకలవరపడి శోకిం
పజొచ్చెను. ఇంతలో విభీషణునిభార్య సరమ ఆమెనోదా
ర్చి, యిదికపటకృత్యముకాని నిశ్చయముకాదు; రామ లక్ష్మ
ణులు సుఖముగానున్నవారు, అనిధైర్యము కలిగించు పలుకు
లాడుచుండెను. అప్పుడు సీత నెమ్మదించెను. ఇంకరావణు
డేమిచేయగలడు ? ఈయుపాయమువలననైన ఆమెలొంగునే
మోయనితలచెను. ఇదియువ్యర్థమయ్యెను. వేఱుఉపాయములే
కపోయెను. ఇంకసైన్యమునంతయు జక్కపఱచుకొని శత్రువు
ల నెదురించుటకు సిద్ధపడెను.

(యుద్ధ ప్రారంభము).

యుద్ధముచేయకుండనె మంచిమాటలతో కార్యము నె
ఱవేరిన మంచిదనితలచి రాముడు అంగదుని రావణునిదగ్గఱ
కంపెను. అంగదుడు రాయబారిగపోయి రావణునకు మం
చిమాటలతోనె రాముని సందేశముదెలిపి “సీతను రామచం
ద్రునకర్పింపుము. సఖ్యపడుము. వ్యర్థముగనీసైన్యమునకు,
నీప్రజలకు, నీబంధువులకు నాయాసము కలిగింపకుము. నీవు
నుజెడకుము” అని హితోపదేశముజేసెను. కాని, రావణుడా

తని మాటలువినడయ్యెను. అంతయేగాక రాక్షసు లంగదుని జంపుటకాలోచించిరి. వారియుద్యమము అంగదుడెఱిగి మెల్లగతప్పించుకొనిపోయి తనవానరసైన్యమును వెంటదీసికొని మరలపోయి రాక్షసులనుదాకెను. అంతట యుద్ధము ప్రారంభమయ్యెను. రావణుని కుమారుడగు ఇంద్రజిత్తు ఈయుద్ధములోదనకుగల నేర్పరితనమంతయును వినియోగించెను. అతడు రామలక్ష్మణులను మూర్ఛపడజేసెను. హనుమంతుడు, అంగదుడు జాంబవంతుడు అను మొదలుగాగల వానరవీరులకు గాయములుకలుగజేసెను. రామలక్ష్మణులు మూర్ఛిల్లినేలబడగానె వీరిరువురును జచ్చిరనితలచి ఆఇంద్రజిత్తు మహాసంభ్రమముతోమగిడి తనరాజధానికేగెను. శత్రువుచచ్చెనని తెలిసినంతనె రావణుడు మిగులసంతసించెను. తక్షణ మతడు పుష్పవిమానమున సీతనెక్కించుకొని రామలక్ష్మణులు పడియుండుటనామెకు జూపించెను. సీతాదేవి దుఃఖముతోనేడ్వదొడగెను. పిదప కొంతసేపటికి వారిరువురును జావక మూర్ఛిల్లియుండిరని తెలిసికొని యామెదుఃఖమునాపుకొనెను.

రామలక్ష్మణులు సేదదేరి మెల్లగలేచి మరల యుద్ధమునకు మొదలిడిరి. రామలక్ష్మణులు లేచిరని తెలిసినంత రావణుడు మిగులవిచారమునొందెను. అతడు ధూమ్రాక్షుడు, వజ్రదంష్ట్రుడు, అకంపనుడు ప్రహస్తుడు అను నలువురు మహావీరులను యుద్ధముచేయుటకుబంపెను. వానరులు వీరిని

కూడ లక్ష్యము సేయక యుద్ధముచేసిచంపిరి. అనంతరము ఇంద్రజిత్తు నికుంభుడు, అనువీరాగ్రేసరులను, ఇతర మహాయోధులను తనవెంబడిదీసికొని రావణుడు స్వయముగా యుద్ధభూమికివచ్చిచేరెను. తన యుద్ధకౌశలమంతయు బ్రకటించి రావణుడు సుగ్రీవుని మూర్ఛిల్లజేసెను. హనుమంతుని నొప్పించెను; నలుని సగము ప్రాణములతో విడిచిపెట్టెను. ఇట్టి విపరీత ప్రసంగముగని లక్ష్మణుడు రావణునితో బోరుటకు సిద్ధపడెను. చాలసేపువరకు యుద్ధముచేయుగా రావణుడాతని నిగూడ ఒకదివ్యశక్తివలన మూర్ఛితునిగావించెను. లక్ష్మణుడు నేలవ్రాలెను. వేంటనె రావణుడాతని నీడ్చుకొనిపోవుటకుబ్రయత్నించెను. ఇంతలో హనుమంతు డడ్డమువచ్చి రావణునినొప్పించి, లక్ష్మణునతనివశమునుండి విడిపించుకొని, యాపంపులోనుండి తప్పించుకొని పారిపోయెను. రాముడు రావణునితో బోరి రావణుని రథము విరుగగొట్టెను. గుఱ్ఱములనుజంపెను; సారథిని గాయములచే విడిచెను. ఇంతయే కాదు. రావణుని భ్రొమ్మున నొక్కబాణము గ్రుచ్చునట్లు చేసెను. భ్రొమ్మలో బాణము నాటియున్నను రావణుడు చావలేదు. ఇట్టిదుస్థితిలో రావణుడు తననగరున కరిగి కుంభకర్ణునకై వార్త పంపెను.

(కుంభకర్ణుని మరణము).

రావణునితమ్ముడగు కుంభకర్ణుడు అతిశయనిద్రాసక్తుడు.

లంకలో నింత ఘోరముగ ఇప్పుడు సంగ్రామముజరుగుచుండిన ను అతడు నిద్దురపోవుచునేయుండెను. రణముజరుగుచున్నదని యతనికి దెలియనే తెలియదు. ఆతనిని నిద్రనుండిమేల్కొల్పవలెనని రాక్షసులందఱు నతని చెవులదగ్గఱ మహా భయంకరముగా భేరీలు నగారాలువాయించిరి. అప్పుడొక్కింత మేల్కొని, లేచినవెంటనె యాకలి కాగా రాక్షసులు తెచ్చిన ఆహారపదార్థములను సేవించి, పిదప నేమి యుదంతములనియడిగెను. రాక్షసులెల్లసంగతులను నివేదించిరి. అందునకు జింతించి, యన్నయగు రావణునిదగ్గఱకరిగి యతనితో "అన్యాయముగా సీతను దెచ్చి యిట్టివినాశకాలము తెచ్చుకొంటివికదా! ఇప్పుడేమి చేయవచ్చును? అయినదేమొ అయినది. ఇప్పుడు వెనుదీయరాదు!" అనియని, యుద్ధమునకుబోవునప్పుడు ధరించువస్త్రములను ధరించుకొని, చేతశస్త్రముగొని వానరసైన్యముమీదికి యుద్ధమునకుబోయెను. భీకరముగ సంగ్రామముజేయుచు హనుమంతుని, అంగదుని ననేక బాణములచే నొప్పించి, వారికి దేహమెల్ల గాయములు జేసి, సుగ్రీవుని బాణములతో బట్టుకొని లంకకు నీడ్చుకొనిపోవబయలుదేరెను. కాని, సుగ్రీవుడొకయుక్తి చేసి కుంభకర్ణునివశమునుండి తప్పించుకొనెను. అటుతప్పించుకొనిపోవుచు కుంభకర్ణుని ముక్కును జెవులును గోసివేసి వెడలిపోయెను. కుంభకర్ణునకందుచలన గోపమెక్కువకాగా మునుపటికన్న నెక్కుడుకోపముతో రణమొనరింపసాగెను. మొట్ట

మొదట లక్ష్మణునితోడను, పిదప రామునితోడను అతడు పో
రెను. పాపము! యుద్ధముచేయుచుండగా రామునిచేజంపబడె
ను. ఇతడుచావగా మహోదరుడు నరాంతకుడు, అతికాయు
డు (రావణునికొడుకు) మొదలగు రాక్షసయోధులువచ్చి
యుద్ధముచేసిరి. లక్ష్మణుడొక్కడే వీరినందఱిని యమునిమంది
రమున కతిథులగబంపివేసెను.

(లక్ష్మణునకును ఇంద్రజిత్తునకును యుద్ధము).

రావణునివీరులలో ననేకవీరాగ్రేసరులు యుద్ధమున ని
హతులౌటగని ఇంద్రజిత్తు మహోగ్రుడై భీకరముగ సంగ్రామ
మొనరించుచు హనుమంతుని, అంగదుని, జాంబవంతుని నిశ్చే
ష్టితులజేసెను. ఇంద్రజిత్తునిశౌర్యముగని రామలక్ష్మణులు తా
మును నిశ్చేష్టులైనట్లుపడిరి. ఇంద్రజిత్తుఎవరికినిగనబడక అదృ
శ్యరూపమున యుద్ధముచేయుచుండెను. రామునివైపుననున్న
వీరులందఱును జచ్చిరనితలచి మహాఆనందముతో సుగ్రీవుడు
మగిడిపోయెను. తరువాత హనుమంతుడును విభీషణుడును తమ
సేనలో నెవ్వరెవ్వరుచచ్చిరో, యింకనెందఱు మిగిలియున్నవా
రోయని చూచుచుండిరి. జాంబవంతుడుగాయములతోబడి
యుండుటచూచిరి. హనుమంతుడతనిని బాగుపఱచును ద్దేశము
తో వనౌషధులనుదెచ్చుటకై మహోదయపర్వతమునకేగెను.
అట నెన్నియో యౌషధులుండెను. అందేదియుగుర్తింపలేక
ఆపర్వతశిఖరము ఓషధులతోకూడ పెల్లగించితెచ్చి జాంబవం

తుని గాయములను బాగుపఱచి తక్కిన వానరులను బాగుపఱ చి మరలనాపర్వతశిఖరమును యథాస్థలముననుంచివచ్చెను. ఈవిధముగాహనుమంతునివలన పునర్జీవితులైనవానరవీరులతో హనుమంతుడు లంకనంతయును అల్లకల్లోలముచేయసాగెను. అప్పుడింద్రజిత్తు అతనినిజంపవలెనని విజయరథముసంపాదించు టకై హోమముచేయుటకుప్రారంభించెను. ఈహోమముపూ ర్తియైయుండిన ఇంద్రజిత్తునుగెలుచువారెవ్వరునుండియుండరు. కావున విభీషణుడు రామునితోనీవృత్తాంతముచెప్పియాహో మమున కాటంకములుగల్పింపుమనెను. రాముడాపనికై లక్ష్మ ణుని నియోగించెను. లక్ష్మణుడాంజనేయుని (హనుమంతుని) భుజముపై నెక్కిపోయి ఇంద్రజిత్తుచేయుచున్న హోమమున కా టంకములుగల్పించెను. అందువలన సత్యాగ్రహుడై మండిపడి ఇం ద్రజిత్తు హోమమునుజాలించి లక్ష్మణునిపైకిదూకెను. ఇరువుర కును మహాఘోరమైన రణముజరిగెను. ఇందిరువురు నొకరికొ కరు తీసిపోవువారుకారు. ఇందెవరుగెలుతురా యని యిరుసై పులసైనికులును ఆశ్చర్య సంభ్రమములతోడను, భీతితోడను, చూచుచుండిరి. తుదకు ఇంద్రజిత్తు లక్ష్మణుని శస్త్రములకు బ లియయ్యెను. ఇంద్రజిత్తుచచ్చిక్రిందపడెను.

(రా వ ణ వ ధ).

మేఘనాథుడు (ఇంద్రజిత్తునిమఱియొక పేరు)మడిసెనని తెలిసినంతనె రావణుడుదుఃఖింపదొడగెను. అంతయేగాక మ

హావీరాధివీరులును ఈయుద్ధమున నిహతులై యుండిరి. రావ ణునిసైన్యమున చాలముట్టుకుతగ్గియుండెను. తనయోధవరుల నుజంపినవారిని నాశముచేసినగాని మగిడితనముఖమూరజూప కూడదని రావణుడునిశ్చయించుకొనెను. మహాబలవంతులగు సోదరులును, కుమారులును, ఇతరవీరులునునశిసినప్పుడతనిమ నసెంతబాధించుచుండునో యోజింపుడు! ఆతడట్టినిశ్చయము చేయకెట్లుండగలడు? అటునిశ్చయించుకొని మిగిలియున్నసేన నన్నిటినివెంటబెట్టుకొని రావణుడుస్వయముగ రణరంగమునకు వచ్చిచేరెను. యుద్ధముప్రారంభమయ్యెను. సీత తనకులోబడ లేదనుకోపము; వానరులచే తనబలమంతయుజంపబడుట యొ క్కకోపము; మేఘనాధునిబోలిన మహాయోధవరులుచంపబ డుటయొకకోపము; సోదరులుమరణించిరని యొకకోపము; ఇట్లు న్నివిధములకోపము, దుఃఖముకలిసి యతనిని వెఱ్ఱివానిజేసెను. ఆతనికోపాగ్నికి దుఃఖవాయువుతోడుపడెను. అంతట రాము నిపై పరంపరలుగశరములువేయసాగెను. వెంటవెంటనెబాణ ములనుప్రయోగింపసాగెను. ఇతనిధాటిగని వానరవీరులందఱు చెల్లిరి. రావణుడుప్రయోగించినశక్తులలోనొక్కటి లక్ష్మణున కుదగిలెను. వెంటనెలక్ష్మణుడుమూర్ఛిల్లి నేలకొఱిగెను. అప్పు డు తమ్ముడుచచ్చెననుకొని రాముడాక్రోశింపదొడగెను. ఆహా! సోదరునిగోల్పోయిన క్షేమ! రాముని బిచ్చివానిజేసివేసెను. అంతట వానరవీరులలో సుషేణుడను నతడొకడుండెను. అతడు

వైద్యుఁడు. ఆతని యాలోచనమేరకు హనుమంతుఁడు మహోదయ పర్వతమునకేగి యొక యోషధిదెచ్చెను. ఆయోషధీ సహాయమున లక్ష్మణుఁడు మూర్ఛనుండి లేచెను. ఇప్పుడు రామ రావణుల యుద్ధము మునుపటికన్న నెక్కుడు ఘోరముగ జరుగుచుండెను. ఏడుదినములవరకును భూమియు నాకాశము బాణములతో నిండుచుండెను. వేనవేల పీనుగులుపడిపిరి. రెండు వైపులవారి సైనికులును మరణించుచుండిరి. భూమిపై రక్తము యేరయి పారుచుండెను. తుదకు రాముఁడొక్క బాణముచే రావణుని అంతమొనరించెను. సకల దేవతలును, ఋషులును, సాధుసంతతులును ఆనందించిరి. దేవతలు రామునిపై పుష్పవర్షములు గురిపించిరి. ఋషులును సాధుజనులును రాముని బలుతెఱగుల దీవించిరి. లోకము నిష్కంటకమయ్యెను. రాక్షస బాధలడగెను.

(సీ తా సం ద ర్శ న ము).

రావణుని మరణానంతరము రామునాజ్ఞమేరకు విభీషణుఁడు లంకాధిపతియై రాజ్యమేలసాగెను. సీత నశోకవనమునుండి రప్పించి విభీషణుఁడామెను మంగళస్నానముచేయించి వస్త్రాలంకార విభూషితురాలినిజేసి యామెను రాముని సన్నిధికి దెచ్చివిడిచెను. ఆమెను గాంచినంతనె రాముని మనసున సంతోషము నిండెను. నిశ్చయముగా సీత శుద్ధురాలును, నిష్కళంకురాలునై యుండెను; గాని యామె చాలకాలము వరకు

దుష్టులగు రాక్షసుల యింటనుండినందున ఆమెను పవిత్రురాలి నిగా జేయక అట్టులనె యింటికిదెచ్చిన లోకాపవాదములకు బాలు కావలసివచ్చును, అని తలచి, యామె పవిత్రత యెల్ల వారికిని దెలియజేసెను. అనంతర మామెతోగలసి పుష్పక విమానమునగూర్చుండి రామ లక్ష్మణు లయోధ్యకు బోయి రి. పోవుచు త్రోవలోగల స్థలములనన్నిటిని సీతకు జూపుచు, ఆయాస్థలములందలి విశేషములెల్లయుజెప్పుచు, తా నెచ్చటె చట నుండినది, అచ్చటనేమిచేసినది, మొదలుగాగల తమ యరణ్యావాసమున ఘటించినవన్నిటిని ఆమెకు దెలిపెను. అ యోధ్య యింకకొంచెము దూరమున నున్నదనగా రాముడు తానువచ్చుచున్న వార్తను భరతునకు దెలుపుమని ముం దుగ హనుమంతుని బంపెను. హనుమంతుడు ముందేగి భర తునితోరాముడు వచ్చుచున్నాడనిచెప్పెను. అప్పుడు భరతున కు గలిగిన యానందమునకు మేరయే లేకపోయెను. అతని యానందమును వర్ణించుటకలవిగాకుండెను. వచ్చుచున్న అన్న గారిని తగురీతిని సత్కరించుటకు దగినయేర్పాటులన్నియు జే యించెను. కొంతసేపటికి రామ లక్ష్మణులు వచ్చిరి. ఇంట కౌసల్య, సుమిత్ర, కైకయి మొదలగుతల్లులను, భరత శత్రు ఘ్నులను గురువశిష్ఠులను సందర్శించిరి. ప్రేమమీర గౌగి లించిరి. అనంతరము భోజనము ముగిసినతరువాత అడవులలో నామేమిచేసినదియునెట్లుకాలముగడపినదియు- మొదలగు సీ ప

దునాగ్లేంప్లు జరిగినవృత్తాంతములు రామ లక్ష్మణు లందఱికిని జెప్పిరి. ఏదెట్లయినను గడపటశుభమే కలిగినందునకును, సీతా సమేతులై రామ లక్ష్మణులు మరలి యయోధ్యకు సుఖముగ వచ్చి చేరినందునకును అందఱు నానందించిరి. భరతు డన్న గారి యెదుట జేతులు జోడించుకొని నిలిచి "మీరాజ్యమును మీరేలుడు" అని ప్రార్థించెను. రాముడతని నాలింగనమొన ర్చుకొనెను. వశిష్ఠుల ఆజ్ఞమేఱకు భరతుని విన్నపమునకు రాముడంగీకరించెను. రామునకు మహావైభవముతో బట్టా భిషేకముచేసిరి. పరాక్రమవంతుడును, ధైర్యశాలియు, ప్రజల బిడ్డలవలె బాలించునట్టియు, సద్గుణుడును నైన రామ భూపా లుడు తమకు భూపాలుడయినందున కయోధ్యా నగరవాసులం దఱును మిగుల నానందించిరి.

7. ఉత్తర కాండము.

(రామచంద్రుని చరిత్రమున ఉత్తరార్థ మిక్కడనుండి ప్రా రంభించినందున ఈ కాండమునకు " ఉత్తరకాండము " అని పేరు పెట్టబడెను).

(సీత నరణ్యమున విడుచుట).

రాముడు తల్లులతోడను, సోదరులతోడను, భార్య తోడను, మిత్రులతోడను సుఖముగ గాలముగడుపుచు, రాజ్య

మును బాలించుచు ప్రజల కష్టసుఖములను విచారించి రేయింబవలు (?)
గ్యముగ రీతిని జరుపుచునుండెను. ఈవిధముగా కొంత కాలము సుఖముగా గడచెను. కాని, పాపము, సీతకుమాత్రము మరల కష్టము లనుభవించెను. ఆమెనొసట కష్టములననుభవింపు మని వ్రాసియుండబోలును! రాజ్యమునగల ప్రజల కష్ట సుఖములను గనుగొనుటకై గూఢచారులను నియమించుట రాజులకు ధర్మమై యుండెను. ఈ గూఢచారులు మాఱువేసములతో డను, పొంచి వినుటవలనను, ప్రజల కష్ట సుఖములు తెలిసికొనుచు రాజుల కావృత్తాంతము దెలుపుచుందురు. ఆ యలవాటు చొప్పున రాముడును గూఢచారులను గొందఱ నేర్పరచి యుండెను. వారు రాముని రాజ్యమున అన్నివైపులను సంచరించుచు, యావద్వృత్తాంతము రామ భూపాలునకు దెలుపుచుందురు. ఒకనాడొక చారుడేతెంచి "స్వామీ! తమరాజ్యమున బ్రజలెల్లరును దమ్ముల వేనోళ్ల బొగడుచున్నారు. కన్నుల నిండుగ నిద్రపోవుచున్నారు. ఎవరివలనను ఏవిధమగు కష్టమును ప్రజలకు గలుగకున్నది. తమ నీతికిని, తమ యౌదార్య గుణమునకును, తమ న్యాయాచరణమునకును, తమకు బ్రజల యెడగల వాత్సల్యమును అందఱు సంతసించుచునే యున్నారు. కాని, దేవా!—" అని యింతటితో నిలిపి భయపడుచు ఏమియు జెప్పలేక యూరకుండెను. అతడు ఏమో చెప్పుటకు భయపడుచున్నవాడని తెలిసికొని రామచంద్రుడు "కాని"

అని యేమో చెప్పబోవుచు అంతట నిలిపితివేల? భయపడకుము: చెప్పుము— ఏమున్నను దాచక చెప్పుము'' అని యోదార్చి యడిగెను.

చారుడు—— స్వామీ! చెప్పుటకు నోరాడకున్నది— చెప్పిననేమో— చెప్పకున్ననేమో యని నాకు భయమగుచున్నది.

రాముడు——భయపడకుము- ప్రజలుఅనుకొనినదానినిగదా నీవు చెప్పుచున్నావు? ఇంక నీకు భయమెందులకు? ఎట్టిదైనను సరియె- చెప్పుము.

చారుడు—— అయినజెప్పెద. కాని, ఒక్కదోషము మీయందారోపించుచున్నారు-

రాముడు—— అదెట్టిది? నాయందేదైన దోషముండిన నిర్భయముగ జెప్పవచ్చును. దానిని సవరించుకొందును. ఆ దోషమేది?

చారుడు—— దేవా! ప్రజ లనుకొనినమాటలు చెప్పుచున్నాను వినుడు- "దుష్టుడును, నీచుడును అగు రావణునియింట బదినెలలు నివసించిన భార్యను మరల తెచ్చుకొని యేలుట మాత్రమతనికి దగనిపని'' అని లోకు లనుకొనుచున్నారు.

ఈ మాటవినినంతనె రామునకు దుఃఖమగ్గలమయ్యెను. "అయ్యో! నిష్కారణముగ లోకుల అపవాదములకు పాత్రుడైతిని గదా! సీత నిష్కళంకురాలని చక్కగనెఱిగియే యామెను మరల చేబట్టితిని. అయినను, లోకుల కేమితెలియును? ఇంక

ముందు ప్రజలు నన్నే నిదర్శనముగా గొందురు. అప్పుడనర్థము లు మూడును. ఇప్పుడేమిచేయవచ్చును?" అని యోజించి, తమ్ములతో నాలోచించి వారి యభిప్రాయములకు, మతమునకు, విరుద్ధముగ రాముడామెను అరణ్యమున నొంటిగా విడిచిపెట్టుటకు నిశ్చయించెను. ఆమె నరణ్యమున డించివచ్చుట కెవరొప్పుదురు? ఎంతయో కోపించినపిదప, అన్నయాజ్ఞను- అందునను రాజునానతిని- మీరరాదనియెంచి యతిదుఃఖముతో లక్ష్మణుడా ఘోరకార్యమున కొప్పుకొనెను. పాపము! సీత నిండుగర్భిణి.

అన్నయాజ్ఞమేరకు లక్ష్మణుడు సీతతో రథము నెక్కి- యరణ్యమున వాల్మీకి ఋషియొక్క యాశ్రమము చెంతకుపోయి, యామె నక్కడవిడిచి తానింటికి మరలివచ్చెను. లక్ష్మణు డామెను విడువలేక విడువలేక, రామాజ్ఞను దెలిపి అతిదుఃఖముతో యింటికేగినపిదప, సీత తన దౌర్భాగ్యమును అదృష్టమును దూషించుకొనుచు, పెద్దపెట్టున రోదింపదొడగెను. భర్తయొక్క పాదసేవలకు దూరమై, బంధువులకు దూరమై, ఆప్తజనులకు దూరమై, ఒంటియై, భీకరారణ్యమున విడువబడిన కాంతకు భీతి కలుగకుండునా? ఆమె యెచ్చటకేగగలదు? అట్టియెడ నామెకు దుఃఖముకలుగదా? అప్పుడు పెద్దపెట్టున నేడ్చుటకన్న నింకేమిచేయగలదు? ఆమెరోదన మరణ్యమంతయు నిండిపోయెను.

ఋషికుమారులు కొందఱు స్నానముచేసి, పుష్పఫలాదులను దీసికొని తమతమ యాశ్రమములకు బోవుచుండిరి. వారికీ స్త్రీ యార్తధ్వని వినబడెను. వారామెచెంతకరిగి యామె వృత్తాంతమంతయును దెలిసికొని, ఓదార్చి, తమగురువగు వాల్మీకుల కీయుదంతము నివేదించిరి. అప్పుడు వాల్మీకి మహర్షి స్వయముగ నామెకడకేగి, ఓదార్చి, తమయాశ్రమమునకు బిలుచుకొనిపోయి, యామెను దన బిడ్డభాతిగ పోషించుచుండెను. ఆమెయు, చింతనొక్కింతమాని, తన నాథునకెప్పుడు తనయెడ దయకలుగునా యనుకొనుచు, మనసున దేవుని నారాధించుచు గాలమొకరీతిగ గడుపుచుండెను.

(కు శ ల వు ల జ న న ము).

లోకాపవాదమునకు వెఱచి రాముడు సీత నరణ్యమున విడిపించెనుగదా! అప్పుడామె నిండుగర్భిణియని చెప్పియుంటిమి. ఆమె వాల్మీకి ఆశ్రమముననె ఒక శుభలగ్నమున ప్రసవించెను. ఇరువురు కొడుకులుదయించిరి. వాల్మీకి మహర్షి యాబాలకులకు కుశుడు, లవుడు అని పేరులుపెట్టెను. ఈ బాలురిరువురును రూపమున నొకింతయు భేదములేక తండ్రివలెనే యుండిరి. బుద్ధినిగూడ రామునిబోలి యుండిరి. యుక్తవయసు రాగానె వాల్మీకి వీరిరువురకును చదువు నేర్పుచుండెను. బాలురిరువురును బుద్ధికుశలము గలవారగుటచే అనతికాలములోనె విద్యావంతులైరి. అప్పుడానందమంది గురువు తానురచించిన

రామాయణము వారికి నేర్పెను. ఆహా! వారి కంఠస్వనమేమని వర్ణింప వచ్చును! ఇరువురును మధుర స్వరమున, రామాయణ మును స్పష్టముగా అర్థమగునటుల బాడుచుండ వినువారి భాగ్యమే భాగ్యము- నిశ్చయముగ చిత్తరుబొమ్మ లౌదురు.

ఈ కుశలవులిరువురును రామాయణమును పాఠముచేసి పాడుచుండు రేగాని, వారా రామాయణములోని నాయకుడు తమ తండ్రియని యెఱుగరు. అందు వర్ణింపబడిన చరిత్రమంతయు దమ తండ్రి చరిత్రము లేయని యెఱుగరు. గురువుగా రిప్పటివఱకు వారికి చెప్పియుండలేదు.

(రాము డశ్వమేధ యజ్ఞముచేయుట).

ఇట్లుండ నొక్కనాడు వాల్మీకి మహాత్ములు కుశలవులకు రామాయణము పాఠము చెప్పుచుండగా ఒకదూతవచ్చి "స్వామీ' రామచంద్రు డశ్వమేధ యజ్ఞము చేయుచున్నారు. తమ్ము దోడ్కొనిరమ్మని, నను బంపియున్నారు" అని యనెను. వాల్మీకి పయనమైపోవుచు కుశలవులను వెంటగొనిచనెను. అక్కడి కేగినపిదప ఒక్కనాడు వాల్మీకి ఈ బాలురచే రామాయణము జదివించెను. బాలురును తమ మృదుమధుర స్వరమున బాడ దొడగిరి. రాముడు వీరివంక నె కనుఱెప్పపాటులేవేయక చూచుచుండెను. అతనికి బాలకులయెడ ప్రేమపుట్టెను. ఇంతలో రామాయణము పూర్తియయ్యెను. రామునకు మరల విన నభిలాషకలిగెను. ఆతడు తన యభిలాష తెలుప, బాలు

రు మరల జదువ బ్రారంభించిరి. వారు చదువుచుండగా సభా సదు లెల్లరును వీరి సౌందర్యమునుగని ఆశ్చర్య పడుచుండిరి. ఈ బాలురయందు రాముని స్వరూపముండుట కందఱు ఆశ్చ ర్య పడుచుండిరి. రాముని రూపమునను, ఈ బాలుర రూప మునను లేశమును భేదముండ లేదు. ఈ పసికూనలయెడ రా మునకు బిత్రు ప్రేమ తనంతనె పుట్టెను. తనమనసు నిలుపలేక వాల్మీక మహర్షితో రాముడీ బాలురెవ్వరని యడిగెను. మహర్షియు నెల్ల వృత్తాంతములును చెప్పెను. అప్పుడు రాము నకైన సంతోషము- అతనికిగలిగిన సౌఖ్యము- మేము వర్ణింప లేము. అతని కెక్కువ వాత్సల్యముగలిగి బాలకులను కౌ గిలించెను. అప్పుడు రామచంద్రుడు వాల్మీకి మహర్షితో "స్వామీ! అరణ్యమున నుండగా సీత సద్వర్తనము గలిగియుం డెనని మీరు సాక్ష్యమిచ్చినచో నేనామెను మరల గైకొందును" అని యనెను. వాల్మీక మహర్షి యామె వర్తనమును గుఱించి పొగడి, ఆమె నిష్కళంకురాలని చెప్పి, యామెను మరలదెచ్చి రామునికడ విడిచెను. నిండుసభలో ఆమెను గుఱించియు, ఆమె వర్తనమునుగుఱించియు మహర్షి వాల్మీకి సాక్ష్యమిచ్చెను, రాముని మనసుమాత్రము సంకోచించుచుండెను. అప్పుడు రాముడు "సీతయే స్వయముగ తన సద్వర్తనమును గుఱించి తగిన సమాధాన మొసగినచో బాగుండును" అని యనెను. అప్పుడు సీత రామునకు నమస్కరించి, వినయముతో జేతులు

జోడించుకొని "హా! మాతా! భూదేవీ! నేను మనసునందున
గాని, వాక్కునందునగాని, శరీరమునందునగాని, దుష్కృత్య
ములేవియు జేయకుండినయెడలను, రామభూపాలుని పాదము
ల యందలి భక్తిని ఏమరకుండినయెడలను నీవు నన్ను నీకడు
పున దీసికొనుము" అని యెలుగెత్తి పలికెను. వెంటనె భూ
మి చీలి, యామెను లోనికి గొనిచనియెను. సీత కనబడక
పోయెను.

(యోగి వచ్చుట).

సీత భూమిలో పడిపోయినయప్పటినుండియు రాముడు
చింతించుచు ఆమెనే తలచుచుండెను. ఆతనికేమియు దోచ
దు. రేయింబగ లామెస్వరూప మాతని నేత్రములకు గట్టిన
ట్లుండెను. ఆత డామెయెడ క్రూరముగా ప్రవర్తించినందున
అతనిమనసు దహించుకొని పోవుచుండెను. ఒక్కనాడొక్క
యోగి రాముని కడకువచ్చి "నేను మీతో మాటలాడవచ్చి
యున్నాను. మన మిరువురు నొక్కరహస్య స్థలముననుండ
వలెను. అందెవ్వరును రాగూడదు. అటులెవ్వరైన వచ్చిన
దక్షణమె వాని జంపవలెను" అన రాముడందుకొప్పు
కొని, లక్ష్మణుని బిలిచి "మేమిరువురము లోపల మాటలాడు
చుందుము, నీవు ద్వారముకడనుండి, యెవ్వరువచ్చినను లో
నకు రానీయకుము. ఎవ్వరైనవచ్చినయెడ తలకత్తికి వేయబడు
ను" అని చెప్పెను. లక్ష్మణుడు ద్వారపాలకుడై యుండెను.

యోగియు రాముడు నేమియో మాటలాడుచుండిరి. అంతట దుర్వాసఋషివచ్చి, లోనకుం బోవజొచ్చెను. లక్ష్మణుడాతని నడ్డగించి, లోపలికేగ నీయలేదు. దుర్వాసు డతికోపిష్టి. అతడుకోపించెను. అప్పుడు లక్ష్మణుడు తనలో యోజించెను. “ఇతడు శపించెనా అందఱు నశింపగలరు, కావున నేనొక్కడనె చచ్చిననేమి? అందఱుజచ్చుటకన్న నేనొక్కడేచచ్చిన మేలగును” అని యెంచి లక్ష్మణుడు లోనకేగి దుర్వాసఋషి వచ్చియున్నాడని చెప్పెను. లక్ష్మణుడు లోనకువచ్చినంత యోగి యతనినిచూచి లేచిపోయెను.

(లక్ష్మణుని అంతము).

యోగికిచ్చిన వచనము భంగమయ్యెగదా అని రామునకు విచారముకలిగెను. అందునకు లక్ష్మణుడుకదా కారణము, కావున, అతనిని అయోధ్యాపురమునుండి పారదోలుము అని వశిష్ఠుడు చెప్పినందున, లక్ష్మణు డన్నయాజ్ఞనుగొని అందఱిసెలవుబొంది బయలుదేరి సరయూనదీతీరమునకు వచ్చి జలప్రవాహమునబడి మునిగిపోయెను. అయ్యెను. లక్ష్మణుని చరిత్రము పూర్తియయ్యెను.

(రామునిచరిత్రమునకు అంతము).

లక్ష్మణుడు సరయూనదీ జలప్రవాహమునబడి మునిగిపోయెనని రామునకు తెలియవచ్చెను. అతడు మిక్కిలి దుఃఖంచెను. భార్యపోయెను; అనుగు దమ్ముడుపోయెను. ఇంక అత

డెట్లు సుఖముగ రాజ్యపరిపాలనము చేయుచు ఉండగలడు? తమ్మునిపై నతనికున్న ప్రేమ యెట్టిది? అతనికి విరక్తిపుట్టెను; తన ప్రాణము తనకు భారమనితోచెను. అప్పుడు భరతునిబిలిచి రాజ్యమేలుకొమ్మని చెప్పెను. భరతు డందునకంగీకరించ లేదు. అప్పుడయోధ్యను రెండుభాగములుచేసి కుశ లవులకు పట్టాభిషేకముచేసి, మధుపురమునకు రాజుగా నియమింపబడిన శత్రుఘ్నుని బిలిపించెను. శత్రుఘ్ను డయోధ్యకువచ్చెను ఇక్కడ జరిగినవన్నియు నతనికి దెలిసెను. అప్పుడతడును తన యిరువురు కుమారులకు రాజ్యముపంచియిచ్చి, రాముడెక్కడికేగిన నక్కడకేగుటకు దాను సిద్ధపడెను. అంగదుని కిష్కింధానగరము నేలుమనిచెప్పి సుగ్రీవుడు పయనమయ్యెను. అతనివెంట హనుమంతుడు, విభీషణుడు, జాంబువంతుడు మొదలుగాగల వేనవేలజనులు రాముని దర్శనమునకై వచ్చిరి. ఈ యందఱిలోను విభీషణుని, హనుమంతుని, జాంబవంతుని మాత్రము వెనుకనుంచి తక్కినవారితోగలిసి, అఖండసుఖము ననుభవించుటకై శ్రీరామచంద్రుడు సరయూ నదిలోజొచ్చి పరలోకమునకు బోయెను.

ఇంతటు రామాయణము ముగిసెను.

(ఉ ప దే శ ము) .

బిడ్డలారా! ఇంతవరకును రామాయణకథను మీకు జెప్పినాను. మీరును శ్రద్ధతో వినియున్నారు. ఈ చరిత్రము

ను మీకొక్కచెవినివిని మఱొక్కచెవిని విడిచిపెట్టుట తగదు మంచిమేదైన జదివినను, వినినను వానినిశ్రద్ధతో మనసున ఉంచవలెను. పిమ్మట ఈ చరిత్రమున మనము నేర్చుకొనవలసిన నీతులేవిఉన్నవోయని యాలోచించవలెను. ఆలోచించి, మంచినీతిని కనుగొని, దానిప్రకారముగా నడచుకొనవలయు. అప్పుడుకదా మీరేదైన చరిత్రము వినినందుకును జదివినందుకును ఫలముకలుగును! ఇప్పడీ రామాయణకథలో చూడుడు! ఎన్నినీతులున్నవో! రాముని విషయమై మీరేమినేర్చుకొనవలెను? లక్ష్మణుని చరిత్రములోగల నీతియేమి? సీతవిషయమెట్టిది? భరతునిమూలమున మీరు నేర్చుకొనవలసిన నీతియేమి? హనుమంతుని చరిత్రమున నేమినేర్చుకొనవచ్చును? రావణుని చరిత్రమునలన మీరు నేర్చుకొనవలసిన నీతియేమి? ఇవన్నియు మీరు నేర్చుకొనవలెను. లేదా? వీరివిషయమై మీరు నేర్చుకొనవలసిన విధులు, నీతులు మీకిప్పుడే తెలిసియుండును. తెలియనివారుకూడ కొందఱుందురు. మీ యందఱిమేలునకై, యెవరివలన నేమి నేర్చుకొనవచ్చునో అది స్పష్టముగ మీకు తెలియజేసెదము. అవిమనసులో జాగ్రతగాఉంచుకొనుడు; అంతేకాదు! వానిప్రకారముగా ప్రవర్తింపుడు; తెలియనివారికి బోధింపుడు. అప్పుడు మీరురామాయణము చదివినందుకు ఫలముకలుగును! ఆ ఫలముకలిగినప్పుడు మీరెంత సంతసింతురో! ఈ నీతుల ననుసరించి నడవకపోతిరా- రామాయణ

ము జదివి యేమిప్రయోజనము? కావున చదివినదానిని, వినిన దానిని, స్వయముగ ఆచరణలోనకు దేవలయును. అని మీా కిప్పుడు ఎవరివలన నేమి నేర్చుకొనవచ్చునో.. ఏమి నేర్చుకొన వలెనో చెప్పుచున్నాము- శ్రద్ధతో వినుడు:—

(రా ము డు .)

రామాయణమునకు నాయకుడు రాముడు. ఇతనిచరిత్రము వ్రాయబడి యుండుటవలననె రామాయణము అని పేరు కలిగెను. ఈ రామునికథవలన మీారేమి నేర్చుకొనవలెను? తల్లిదండ్రులయెడలను, గురువులయెడలను, పెద్దలయెడలను భక్తియుంచి వినయముతో ప్రవర్తింపవలెను; వారియెడల మర్యాద యుంచవలెను; వారుచెప్పినట్లు చేయవలెను; చదువునందు మనసుంచి శ్రద్ధతో చదువవలెను; శరీరమును దృఢముగ నుంచుటకై నియమముతో వ్యాయామము చేయవలెను; ఎవరియెడలను అన్యాయముగను క్రూరముగను ప్రవర్తింపగూడదు; ఎల్లప్పుడును నిజమేపలుకవలెను; పెద్దలుచెప్పుచున్న ప్రకారముగా జరుపవలెను- తనమనసులో ఇంకొకరీతిని జేయవలెనని యున్నప్పటికిని తనయిచ్ఛనువిడిచి పెద్దలుచెప్పినట్లు చేయవలెను. తనసోదరులను ప్రేమతో ఆదరింపవలెను. వారితో జగడమాడరాదు; సర్వదా సంతోషముతోనుండవలెను. వీనిలోనె నిజమైన ధర్మమున్నది; ఇందులోనె పుణ్యము

న్నది; ఇందుననే శుభమున్నది. కావున, మీరందఱును రా మునివలె ప్రవర్తించుటకు ప్రయత్నింపవలెను.

(ల క్ష్మ ణు డు).

ఇతనివలన మీరేమి నీతినేర్చుకొందురు? తన సోదరులయెడ పూర్ణమగు ప్రేమనుంచవలెను. వారికొఱకై ఎట్టి సంకటములొదవినను సహించుటకు సిద్ధమైయుండవలెను. ఒక సమయమున అన్న కోపించినను, తిట్టినను, మరల తిట్టక ఓపికతో ఓర్చియుండవలెను. అటుగాక, పోరుపెట్టుకొని కలహింపరాదు; ఏకార్యమును జేయుటకు ముందు బాగోగులు యోజించి చేయవలెను; ముక్కోపితనముకూడదు; తనసోదరులసౌఖ్యమే తనసౌఖ్యమని భావించవలెను; తనయన్నసంపదయే తనకుసంపదయని యెంచవలయు. ఈవిధముగా ఆనందముతో నుండవలెను.

(భ ర తు డు).

భరతుడు సోదరప్రేమయొక్క అవతారమేయని చెప్పవచ్చును. రామునికొఱకై యతడు రాజ్యమునొల్లడయ్యెను; గృహమునొల్లడయ్యెను; బంధువులనుప్రేమింపడయ్యెను. ఇంతకన్నను సోదరులయెడలప్రేమ యింకెంత యుండును?

(సీత.)

రామాయణకథకు రాముడెట్లు ముఖ్యపురుషుడో అదేవిధముగ సీత ముఖ్యస్త్రీ. అనగా కథానాయిక. జనులంద

రు సీతను దేవిగా భావించి పూజించుచుందురు. ఎందువలన? ఆమె పవిత్రురాలు. ప్రవర్తనము పవిత్రము. మనసుశుద్ధము. రాముడరణ్యములకు బోవునపుడామెనయసున చిన్న అట్లుండియు పతియుదానను వేర్వేరు వస్తువులు కావనియు ఇరువురు నొక్కటేయనియు ఆమెకు దెలిసియుండెను. పదార్థమునుండిదాని నీడను వేరుచేయుటకు సాధ్యముకాదనిను, యెఱిగియుండెను. అదేప్రకారముగా బురుషుడు పదార్థము భార్య నీడయునైయుండవలెననియు దెలిసియుండెను. భార్యాభర్తల మనసులొక్కటిగా ఉండవలెను. ఒండొరులపై మిక్కుటముగు ప్రేమయుండవలయు- ఇత్యాదులామె బాగుగనెఱిగియుండెను. కావుననే అయోధ్యలో లేనిసుఖము కాననమున పతివెంట గలుగుచుండెను. కావున బతియేదైవము పతికి దెలియక యేపనియు జేయగూడదు. ఒక్కనిముసమైన ను పతినేమరకూడదు. అతడెందుండిన నందే భార్యకుసుఖము. చూడుడు. రావణుడామె నెత్తుకొనిపోయి ఎన్నివిధములనో ఆమెను బలాత్కరించెను. మంచిమాటలుచెప్పిచూచెను. ధనమిచ్చెదను రాజ్యమిచ్చెదను అని యెన్నివిధములనో ఆశ జూపించెను. తుదకు రోసి కోపముతో బెదఱించెను. అందున కువ్యర్థముకాగా, నఱికివేయుదుననికూడ బెదఱించెను సీతాదేవి యొక్కింతయైన భయపడెనా? రామునిమఱచెనా? ధనమునకు, రాజ్యమునకు లోభించెనా? లేదు. లేదు. లేదు.

కావుననే మహాత్ములు సైతము "మోము" బూజించుచుందురు. ఆచువర్తనము నిష్కళంకమైనదని నొక్కి చెప్పిరి.

(హ ను మం తు డు (మా రు తి).)

స్వామికార్యమును శిరసావహించి భక్తితో నెరవేర్చుటలో హనుమంతునకు సాటియెవ్వరు లేరు. అతడు రామునాజ్ఞ బాలించుటలో దనప్రాణమునైనను లక్ష్యపెట్టలేదు. ఏకనిష్ఠతో నెఱవేర్చెను. యజమానునిహితము గోరుచుండిననే సేవకునకు లాభము కలుగును. యుద్ధములో వానరవీరులను బ్రతికించుటకును, రామలక్ష్మణులను మూర్ఛనుండి లేపుటకును ఎంతపెద్దకొండను మోసుకొనివచ్చెను! అంతవిస్తీర్ణమగు సముద్రముదాటెనుగదా! ఏటికి? రామునాజ్ఞబాలించుటకు. కావున, బాలులారా! ఒకానొకప్పుడు మీరు నుద్యోగముచేయుదురు. ఆయుద్యోగకార్యమును మనసుంచి, చేసి, యజమానునిసంతోషపఱచిన మీకే లాభమగును.

(రా వ ణు డు.)

ఒక్కమనుష్యుడు తనజీవితకాలములో ఏమిచేయవచ్చునను సంగతి తెలిసికొనుట ఎంతఆవశ్యకమో, అదేవిధమున ఏమి చేయదగదను సంగతిని తెలిసికొనుటకూడ ఆవశ్యకమే. రాముని గుణములను జదివితిరి. రావణుని గుణములను జదివితిరి. వీరియందెంత భేదమున్నదో చూడుడు. కావున, మనుజునకెంత ధనముండినను, ఎంతటి సంపదయుండినను ఎంతటి వీరుడైనను గర్వముతో పొంగదగదు. పరులను అవమాన

ముచేయకూడదు. ఇతరులసొమ్మున కాశ పడదగదు. దురాచరణము కాగూడదు. ఏవిషయమునను ఏమరియుండగూడదు. జనహితకరమైనదాని నుపదేశముచేయువారిని తృణీకరింపరాదు. ఇతరు లెవరైనను అందునను తనక్షేమమునుగోరు మిత్రులుగాని, బంధువులుగాని, తనయందున్న దోషములను గనిపెట్టినవారిపై నలుగక, వారికి కృతజ్ఞతాపూర్వకముగ ఆదరించి, తనయందున్న దోషములను సవరించుకొనవలెను. ఏవిషయమునుగాని ముందు ఆలోచించియే చేయవలెను. లేనిచో తన అవిచారమువలన తనయొక్కయు తనవారలయొక్కయు వినాశమునకు కారణభూతుడు కాదగును.

అనగా శ్రీరామునివంటి సుపుత్రులును, భరతలక్ష్మణులవంటి అనుకూలసోదరులును, హనుమంతునివలె స్వామికార్యములను నెఱవేర్చు సేవకులును నైయుండవలెను. రావణునివలె ఉన్మత్తులును, పరదారరతులును, దుష్టులును కాగూడదు. స్త్రీలు సీతవలె పతివ్రతలును, పతియాజ్ఞనెఱవేర్చువారును, ధర్మశీలలై, సంసారము జరుపుచుండవలెను. ఇటుచేసినయెడల రామాయణము చదివినందువలన తమజన్మము సార్థకముకాగలదు. కావున ఈరామాయణమునందలి నీతులను నేర్చుకొని వానిప్రకారముగా ప్రవర్తించుటకై దేవుడు మీకు సద్బుద్ధి యొసగుగాక! మీకు పరమేశ్వరుడు చిరాయువొసగుగాక! మీరు ధనసంపదగలిగి సుఖమున నుందురుగాక! అని పరమేశ్వరుని ప్రార్థించుచున్నాము.

సమాప్తము.

MARKAPUR,

28-12-14.

Dear Sirs,

I am happy to express that your "Bala Bharatam amply satisfies one of the present needs of Elementary Schools and will surely repay the labour bestowed on its get up and publication. Its style is simple and yet forceful.

Yours

R. NARAYANA RAO, B. A. L. T.

RAJAHMANDRY,

20-1-1915.

SIR,

I am in receipt of your book "Bala Baharatam" with surely deserves a place in the libraries of elementary schools.

I have the honor to be,

Sir,

Your most obedient servant

P. RAGHAVENDRA RAO,

ఇత్యాది నాతికఠినమై నాతిసారళ్యమై మృదుపద గుంఫనలచే కథాంశమునరయ ప్రతి బాలునకును కష్టంగకుండుచే యూతగానొప్పునని నేజెప్పగలను. మరియు ఎలిమెంటరీ పాఠశాలలలోని విద్యార్థులకేగాక హైస్కూళ్లలోని III ఫారము మొదలు I ఫారంవరకుగల విద్యార్థులకును నిట్టి గ్రంథములు సులభశైలితో పఠనీయములుగ నియమించిననెంతయు సుకరంబులు. అన్యదీయ మతసాంఘిక వ్యాపారముల బోధించు నవలలకన్నను నిష్ప్రయోజనములగు పశుపక్ష్యాది జీవితముల నేవో కల్పించిపద్యములతో బోధించు పాఠముల కన్నను స్వమతాచారబోధకంబై స్వదేశ సుప్రసిద్ధంబై ధైర్యశౌర్యౌదార్యాది సకలసుగుణ మణులకు ఖనీభూతంబగు మహాభారత కథాశ్రవణమననాదులచే నైహికాముష్మిక సుఖంబులుగలుగునని యాంధ్రసోదరులకు వేరుగాఁజెప్పవలయునా ? అట్టి మహోత్కృష్టకథాంశంబు విద్యార్థిదశయందియే యలవఱచుకొనుట హేమంబున కామోదంబుగలుగుటయే !

అయితే విద్యాశాఖాధికారు లంగీకరించిననే కొన్ని పాఠశాలలయందు పఠనీయములుగ నియమింపమిచే నిట్టి గ్రంథరా

జంబు సయ్యానైకారుల యంగీకారనిమిత్తమై బనిపినసెంతయు సహకారిగానుండునని తలంచెదను.

ఇట్లు,

హారపనహళ్ళి. పాలపూడి నరసింహశాస్త్రి.

GOOTY,

22nd June, 1915.

Dear Sir,

I beg to thank you for your copy of "Bala Baharatam." I am glad to find it very much liked by young boys. The style is simple and clearly understable and the story is intelligently told. My young son of 12 years is very much interested in reading it and, I dare say, will be instructed. Your laudable enterprise in this direction will meet with public appreciation and encouragement, as it richly deserves.

I wish you will devote your talents and publish such useful little books for the instruction of all young boys and girls, and help in the building of their character, and thus promote the enlightenment and advancement of the country. Wishing you success,

I am yours,
Sincerely,
P. KESAVA PILLAI.

BELLARY,
26-1-15.

Sirs,

I thank you for the copy of 'Bala Bharatam' which you were kind enough to send me some time ago. The book is written in a plain simple style and is quite fit to be placed in the hands of boys of the I, II, & III Forms.

Yours faithfully,
A. BHIMACHAR.

NELLORE.
1-2-15.

Dear Sirs,

It is with extreme pleasure that I have gone through the 'Bala Bharatam' you were kind enough to send me.

The book is written in a simple style so as to suit the capacities of young boys. The matter is immensely useful and readable. Just the book to be placed in the hands of the pupils of Elementary Schools.

Thanking you for your kindness.

I am,
Yours faithfully,
M. HANUMANTHA RAO.

VIZIANAGARAM,
17-5-15.

Sirs,

I have the honour to state that I have gone through your 'Bala Bharatam' carefully. I find that the book is written in a very simple style suitable to standards 3 and above in the Elementary Schools. Parts of the book may be selected for general reading by the pupils of the third and upper classes with advantage. The way in which the well known story is told emphasizing on the important point of each discourse is admirable and even an inexperienced teacher can successfully teach any portion selected.

As you are an enterprising man, I hope you will not cease your efforts in the direction of bringing out Bhagavatam and Ramayanam. I am quite confident that they will be crowned with success.

I have the honour to be

M. Suryanarayana Pantulu.,

BALA BHARATAM.

I have gone through the book called Bala Bharatam written by Mr. VASUDEV R. HASABNIS in detail and find it clear and simple in style and interesting not only to the

pupils in Elementary Schools but also to students of the higher forms as well as to the general readers.

The author left no stone unturned to make his book popularize in as much as it gives in a small space in a very easy style a comprehensive view of the whole of "Mahabharata" compiled in very big volumes which are too difficult to be grasped by majority of so called readers that were obliged to discontinue their studies in very earlier stages on account of poverty indifference and such-like reasons and thus I regard the book as one of the most useful contributions to the Telugu language in the present day as I am of opinion that several know nothing about the Puranas. I consider in my humble opinion that the book must necessarily find a place in the libraries of all Elementary as well as Secondary Schools as a general reading book as the readers will no doubt be able to have a thorough idea of the following viz, the names of some important personages, their heroic actions, their nature, the parts played by several, their good manners, good morals and in short the good characteristics that persons of all sorts ought to be possessed and lastly as to how to lead their lives in their present and after births.

Peddapuram, ACHANNA SASTRY.
28-5-1915.

10986